

Друштво урбаниста Београда
2011.

БУДУЋНОСТ РАЗВОЈА НАСЕЉА У СВЕТЛУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

Уредништво:
Весна Златановић-Томашевић
Ранка Гајић
Факета Каић

Спонзор Инжењерска комора Србије

У сарадњи са Удружењем Урбаниста Србије

САДРЖАЈ

Предговор

1 Планирање и животна средина

УТИЦАЈ ОБНОВЉИВИХ ИЗВОРА ЕНЕРГИЈЕ НА ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ НАСЕЉА У СРБИЈИ У СВЕТЛУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА Мила Пуцар, Марина Ненковић-Ризнић	17
--	----

АДАПТАЦИЈА ГРАДОВА НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ – УЛОГА ЗЕЛЕНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Јасминка Цвејић, Александар Бобић, Андреја Тутунџић, Стојанка Радуловић	27
--	----

ПОДРШКА СМАЊЕЊУ ЕМИСИЈЕ CO ₂ У ГРАДОВИМА – ПРЕДЛОГ ЗА УНАПРЕДЊЕЊЕ ПЕШАЧКЕ ДОСТУПНОСТИ САДРЖАЈА НА НОВОМ БЕОГРАДУ СА СТАНОВИШТА УРБАНЕ МОРФОЛОГИЈЕ Ранка Гајић	45
---	----

БРАУНФИЛД КАО ЕКО-ПАРК ЕДУКАЦИЈЕ Ана Никезић, Наташа Јанковић,	65
---	----

2 Социо економски аспекти

ИДЕЈА ОДРЖИВОСТИ У САВРЕМЕНОМ ГРАДУ Вера Бацковић.....	103
---	-----

РАЗВОЈ НАСЕЉА У “МАЛИМ” ДРЖАВАМА УСЛЕД КЛИМАТСКИХ ПРОМЈЕНА УЗРОКОВАНИХ ДЈЕЛОВАЊЕМ ЕКОНОМСКИ РАЗВИЈЕНИХ ДРЖАВА Драган Ф. Коматина.....	113
--	-----

ЕНЕРГЕТСКА ЕФИКАСНОСТ У ПЛАНИРАЊУ НАСЕЉА-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП И ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР У БиХ Бранкица Милојевић	123
--	-----

(НЕ)ОДРЖИВО „2Д“ ПЛАНИРАЊЕ СТРУКТУРА УРБАНОГ И ПРЕДЕОНОГ ПЕЈЗАЖА У УСЛОВИМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА Велимир Љ. Ђеримовић	137
--	-----

3 Едукација и партиципација

ЕНВАЈРОНМЕНТАЛНИ АСПЕКТИ КАО ОСНОВ ИНОВАЦИЈЕ КУРИКУЛУМА У ВИСОКОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВАЊУ АРХИТЕКАТА: НОВИ ПРИСТУПИ ПРОУЧАВАЊУ ИСТОРИЈЕ И ТЕОРИЈЕ МОДЕРНЕ И САВРЕМЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ Љиљана Благојевић, Драгана Ђоровић	175
---	-----

УЧЕШЋЕ ЈАВНОСТИ, ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ, НВО И ПАРТИЦИПАЦИЈА ГРАЂАНА У РАЗВОЈУ НАСЕЉА Весна Златановић-Томашевић	189
---	-----

УЧЕШЋЕ ЈАВНОСТИ НА ПРИМЈЕРУ „ЦВЈЕТНОГ ПРОЛАЗА“ У ЗАГРЕБУ Денис Амбруш, Влатко Дуспарић	201
---	-----

ГРАЂАНИ У ПРОЦЕСУ УНАПРЕЂЕЊА КВАЛИТЕТА ПЕШАЧКОГ ОКРУЖЕЊА НА ВРАЧАРУ Милена Вукмировић, Мира Милаковић	211
--	-----

4 Примери из праксе

АНАЛИЗА ПРИЛАГОЂЕНОСТИ ОБРАЗАЦА УРБАНЕ СТРУКТУРЕ КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА: ПРИМЕР НАЦРТА ПЛАНА ДЕТАЛНЕ РЕГУЛАЦИЈЕ "АДА ЦИГАНЛИЈА" Марија Маруна, Нада Лазаревић Бајец, Владимир Михајлов	227
---	-----

КАДА ЋЕМО СЕ ПОЧЕТИ БАВИТИ РАЗВОЈЕМ НАСЕЉА У СВЕТЛУ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА У СРБИЈИ ? Ал', стварно! Факета Каић	247
--	-----

ПРОЈЕКТОВАЊЕ КОНСТРУКЦИЈА ОДРЖИВИМ МАТЕРИЈАЛИМА СА МЕМБРАНСКОМ СТРУКТУРОМ НА МОДЕЛСКОМ ПРИМЕРУ ЕТФЕ Драгана Василски, Светлана Стевовић	265
--	-----

САВРЕМЕНИ ТЕХНОЛОШКИ ПОСТУПЦИ ДЕТЕКЦИЈЕ ЕНЕРГЕТСКИХ ГУБИТАКА ГРАЂЕВИНСКИХ ОБЈЕКТАТА Тоша Нинков, Зоран Сушић, Владимир Булатовић, Дејан Васић	277
---	-----

(НЕ)ОДРЖИВО „2Д“ ПЛАНИРАЊЕ СТРУКТУРА УРБАНОГ И ПРЕДНОГ ПЕЈЗАЖА У УСЛОВИМА КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА

(UN) SUSTAINABLE "2D" STRUCTURE OF URBAN PLANNING AND
LANDSCAPE CLIMATE CHANGE IN CONDITIONS

Dr. Ćerimović LJ. Velimir

University "Union – Nikola Tesla" Belgrade, Faculty of Construction Management –
Department of Architecture and Urbanism

АПСТРАКТ

Често без еколошке одговорности и мере императивно се стварају супер и псеудоструктуре, без обзира колико се тиме нарушава животна средина, ствара боље друштво, боља мрежа градова или бољи човек. Ипак, модерна архитектура још није створила боље градове, а урбано планирање ограничило се на регулативу запостављајући креативну акцију, док се просторно планирање изгубило у теоретском истраживању, па је и разматрање целине проблема тако-рећи напуштено.

Проблеми негативног еколошког наслеђа нису ексклузивно обележје 20. века. Међутим, због оскудности расположивог простора, нагомиланих негативних ефеката развоја, нерационалне експлоатације земљишних ресурса, све потребнија је трансформација, рекомпозиција и редифиниција досад неодрживих системских активности према грађеној и животној средини. Ипак, такве добре намере увелико угрожава „2Д“ терминологија, моћни инвеститорски урбанизам и надмоћна корпоратократија, чији профитерски интереси игноришу смисао урбаног континуитета, екореципроцитета и одрживог опстанка и развоја, јер све арогантније провоцирају катаклизмичну „тачку преокрета“ и пут без повратка.

Ту се посебно надовезује и проблем разумевања, вредновања и сврставања маргинализованих, обезвређених и непостојећих пејзажно грађених физичких („3Д“) структура и њихове равнотеже у односу са човеком, високо и ниско грађеним целинама и волуменима. Томе и те како доприноси доминација превазиђене „2Д“ терминологије и неодрживо поништавање треће димензије структура, објеката и артефакта парковноурбаног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и наслеђа, због чега ове пунине без зидова постадоше урбане празнине. То је последица (не)одрживог „2Д“ планирања простора који запоставља чињеницу да „2Д“ није једнако „3Д“ и

обратно, што је важан услов у интегративном планирању простора, затим екистичком и холистичком смислу и контексту за све оне који желе да стварају боља људска насеља.

Кључне речи:

(Не)одрживо „2Д“ планирање, екореципроцитет, корпоратократија, „тачка преокрета“.

ABSTRACT

Often without environmental responsibility and action is imperative to create a great and pseudo-structure, no matter how this damages the environment, creating a better society, better networks and better human cities. However, modern architecture has not yet created a better cities and urban planning regulations to limit neglecting the creative action, while spatial planning has lost in the theoretical study and consideration of the whole problem so-say abandoned.

Negative ecological problems are not the exclusive heritage landmark 20th century. However, due to the scarcity of available space, the accumulated negative effects of development, the irrational exploitation of land resources, is increasingly important transformation, recomposition and redefinition of previously non-viable system activities and the built environment. However, such good intentions greatly threatens the "2D" terminology, the powerful and overwhelming investor Urban Korporatism, which ignored the interests of profiteering urban sense of continuity, reciprocity, and eco-sustainable survival and development, because all the arrogant, provoking cataclysmic "turning point" and without time return.

There are special supplements and the problem of understanding, evaluating and classifying the marginalized, and nonexistent built landscape ("3D") structures and their balance in relation to man, high and low volumes and constructed units. And how these contribute to overcome the dominance of "2D" terminology and the cancellation of the third dimension unsustainable structures, objects and artifacts of park-urban, creativity, culture, arts and heritage, which is why this fullness without walls became an urban void. This is a consequence of (un) sustainable "2D" space planning that ignores the fact that "2D" is not equal to "3D" and vice versa, an important requirement in integrative spatial planning, and then ekistic and holistic sense and context for those who want to create better human settlements.

Keywords:

(Un) sustainable "2D" planning, eco-reciprocity, Korporatism, "turning point".

УВОД

Настајање градова кроз градитељско-урбану историју у континуитету је било везано за гениус лоци. Поред тог судбинског положајног одређења, градови имају свој градоградитељски идентитет, структуру и морфологију које битно учествују у стварању слике града, због чега није тешко препознати њихове посебности и разлике.

На специфичну слику града највише утиче топографија терена и изглед ужег и ширег предеоног пејзажа, затим друштвено и културно наслеђе, те политички и материјални услови и могућности развоја. У таквим околностима, градови су првобитно настајали спонтано, а потом и плански осмишљеном урбанистичком композицијом и организацијом високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура. Град као специфично грађена, али и логична и важна смештајна и животна целина темељно је у функцији безбедног људског трајања, опстанка и пребивалишта. Ипак, модерна архитектура још није створила боље градове, а постојеће данас на локалном и глобалном плану све више угрожавају изазване климатске промене и корпоратократија, чему увелико доприносе досадашња законска регулатива и „2Д“ теорије урбанистичког и просторног планирања. Значи, планирање простора још увек уместо „3Д“ афирмише неодрживу „2Д“ терминологију, при чему доминира „2Д“ регулатива са узаконеним „2Д“ патентима за псеоудоурбанизацију, што посредно или непосредно ограничава, запоставља и редукује креативну акцију. Исто тако, и просторно планирање изгубило се у теоретском истраживању, па је и разматрање целине проблема такоређи напуштено. Зато у условима приметних климатских промена може се рећи да је изостало одрживо управљање простором које подразумева „3Д“ планирање, коришћење, грађење и уређење простора на принципима екореципроцитета и одрживог развоја.

Данас у транзиционом времену, у Србији и њеном окружењу још увек се комбинују елементи дводимензионалног и тродимензионалног планирања простора, због чега наш савременик – урбаниста Добривоје Тошковић с разлогом истиче: „Извесно је, да је ово тренутак прелаза са дводимензионалног урбанистичког планирања, на тродимензионално“ [1]. Исто тако, његов приступ просторном и урбанистичком планирању [2] методолошки је врло суптилан, што је од великог значаја за ефикасније интегрисање начела одрживог екоурбанистичког планирања. Међутим, и у том приступу има елемената „2Д“ терминологије коју је неопходно елиминисати, чиме би се у квалитативном смислу обогатила референтна литература за допуну и прецизирање начела одрживог интегралног и „3Д“ екоурбанистичког планирања. Поготово је то важно због досадашњег вишедеценијског маргинализовања мало познатих структура и објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа [3].

Међутим, у вези са еколошким проблемима на локалном и глобалном плану, поготово са досадашњим „2Д“ планирањем структура урбаног и

предеоног пејзажа и непропорционалног екореципроцитета између високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура, треба имати на уму Ајнштајнову мисао, која истиче да се проблем не може решити истим начином мишљења који га је створио. То се у овом тренутку нарочито односи на планирање, градитељско вредновање, законско регулисање и тумачење и урбаносредински статус пејзажно-урбаних структура, због чега је преко потребан интегративни приступ њиховом планирању, пројектовању и изградњи. Значи, уместо досадашњег ирелевантног „2Д“ зеленоповршинског планирања, нужно је и у овој области увести „3Д“ егзактно планирање познатих „3Д“ пејзажно-урбаних структура са истим нивоом детаљности који се примењује приликом планирања високо и ниско грађених структура [4].

КАУЗАЛНА ВЕЗА УРБАНИЗМА И ПЕЈЗАЖНЕ АРХИТЕКТУРЕ

Тек након прве (од половине 18. до средине 19. в.) и друге (друга половина 19. и почетак 20. в.) индустријске револуције и последичних миграција становништва из села у градове, у 20. веку постаје приметно умножавање негативног еколошког наслеђа, а кроз то и потреба за сагледавањем, интерполацијом и спровођењем мера еколошке одговорности и заштите урбаносрединског боравишта [5] и животно-срединског станишта [6]. Чак и у прединдустријској фази, а поготово почетком 21. века у условима изазваних и већ покренутих климатских промена, од велике је важности успостава екореципроцитета између високо, ниско и пејзажно грађених физичких („3Д“) структура у урбаносрединском боравишту.

Дакле, и у првобитној ситуацији када је човек живио у складу са капацитетима својег животно-срединског станишта и када његов оно-временни начин живота није представљао претњу локалном или глобалном биодиверзитету, тај принцип равнотеже имао је примордијалну, традиционалну и одрживу естетску, санитарну, амбијенталну и угођајну улогу, али и дубоку стваралачку и креативну димензију, логику и смисао. То само више говори о историјском, традиционалном, културном, духовном, урбаном и градитељском значају првобитне парковне и вртне архитектуре и уметности, која је данас посебно исходишно (коренски) вредна целина за изучавање пејзажне архитектуре, односно пајзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковне баштине кроз градитељско-урбану историју и данас недовољно афирмисани и осмишљени екоурбани развој.

Ипак, након успешних развојних фаза кроз даљу и ближу прошлост и мање успешних кроз актуелну садашњост, вртна и парковна, односно пејзажна архитектура и уметност су у 20. веку значајно маргинализоване. То је допринело да се у Србији и њеном окружењу у другој половини 20. века на принципима неодрживе „2Д“ терминологије и других нерационалних вредновања и активности умноже едукативни програми на универзитетима и врло оскудне публикације из ове области, али и низ других, па и несагледивих штета за урбаносрединско боравиште и пејзажну архитектуру која партиципира

у његовом планирању, обликовању, изградњи, али и вредовању пејзажног, естетског, екодизајнерског и екоурбаног капацитета.

Резултат таквог замрлог стања које је увелико последица „2Д“ планирања структура пејзажно-архитектонског градитељства јесте и чињеница да у Србији и њеном ужем окружењу не постоји ниједан стручни или научни часопис локалног или националног значаја. Међутим, пролистају ли се инострани часописи из области архитектуре и пејзажне архитектуре у последње две деценије, стиче се сасвим други утисак. То говори да је савремена литература у европским и светским релацијама посвећена врхунским и креативним остварењима, која као да најављују ренесансу пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа. Чак и више од тога, чини се да су на видiku савремена пејзажно-архитектонска остварења са новом естетиком, новом улогом, наменом и коначно иманентним, афирмативним и одрживим градитељским и културним идентитетом, физичким субјективитетом и дефинисаним урбаним статусом и легалитетом. У тим публикацијама се налазе сјајна остварења великих мајстора вртне и пејзажне архитектуре у Паризу, Барселони, Берлину, САД, Русији, Бразилу и другде. Међутим, ту је реч више о истраживањима и знањима везаним за баштињене паркове, али и о новим остварењима у малобројним градовима Европе и света.

Из овог контекста јасно произлази да су планирани, пројектовани и грађени објекти, структуре и артефакти пејзажне архитектуре битни елементи слике урбаносрединског боравишта. Због културног, рекреативног, градотворног, духотворног и савременог екотворног значаја, они су саставни део композиције града и екоурбане структуре и зато одлучујуће утичу на њено формирање и препознатљивост. Преиндустријски макроурбанистички значај пејзажне архитектуре допринео је формирању многих европских градова. Тако су барокни вртови и паркови поготово Версај, били исходиште урбанистичких концепција нових градова или проширења старих у 18. и 19. веку. Основа француског барокног парка или врта постала је тако квалитетна подлога за барокни или класицистички град на пр. Карлсруе, Вашингтон... [7]. Зато се оправдано поставља питање, да ли би Версај био познат да нема Версајски парк, Хановер да нема Херенхаусен, Минхен да нема Нимфенбург, Беч да нема Шенбрун, затим Лондон да нема бројне и велике паркове и светски познате скверове [8]? Исто тако, да ли би и Париз био толико привлачан и леп да нема Булоњску шуму... [9], репрезентативне класицистичке парковне тргове, а од 1982. г. и Парц ла вилете [10]?

Међутим, овом приликом није могуће набројати и многе друге градове света чије вредне пејзажно-архитектонско-урбане структуре и остварења придоносе стварању препознатљиве и одрживе урбане слике. Ипак, за *Parc la villete* треба рећи да га уз појединачна жестока оспоравања, многи сматрају прототипом парка 21. века [11]. Он је пример урбаног или тзв. културно-технолошког парка, у којему је немогуће одредити границу између урбанизма, архитектуре и парковне архитектуре, јер је архитекта Бернард Чуми (*Tschumi*)

сјединио све то у једну целину. То је прва парковно-урбана структура која је у 20. веку више од било којег другог савременог парка, поново заинтересовала архитекте за парковну архитектуру и њено ново место, улогу и значај у градоградитељству. И коначно, то јасно указује на недељивост градоградитељства, архитектуре и парковне архитектуре, али и њихово разликовање од пуког еколошког озелењавања и хортикултуре [12]. Поред наведених чињеница, нарочито паркови и вртови, али и други објекти пејзажне архитектуре кроз градитељско-урбану историју имају физички субјективитет и важну градотворну и амбијенталну улогу у настајању слике града. Међутим, нагла индустријализација и урбанизација у 20. веку, у оскудности расположивог простора, највише из спекулативних разлога афирмише „2Д“ терминологију. Ефекти оваквог стања ствари довели су до поништавања треће димензије објеката пејзажне архитектуре, до последичне псеудоурбанизације и велике редукције делова и целина пејзажно-урбаних физичких структура и до елиминације вртне и парковне баштине, архитектуре и градитељства из композиције и слике града. Као неодржива и виртуелна „2Д“ замена, уведени су квазистручни слогани као што су: тзв. зелене површине, тзв. систем зелених површина, тзв. неизграђени, отворени и слободни простори и остале површине, тзв. градско зеленило и тзв. систем градског зеленила итд.

„Ти простори, често велики у односу према укупној површини града, не називају се парковима, јер то и нису. Они могу имати еколошко, рекреационо или здравствено значење, али су често без препознатљивости, лишени композиције и умјетничког сензибилитета. Резултат таквог озелењавања су градови и насеља без духа и идентитета. Градске зелене површине означене зеленом бојом у старим зонским плановима данас су најчешће „зелене пустиње“ које служе људима (нпр. за шетњу са псима или за трчање), али их и не виде јер су све такве површине једнаке, а нуде све и ништа“ [13]. То су уосталом потврдили и Јан Гел и Даниел Лебескинд радећи у оквиру пројекта „Град на води“ за Луку Београд приликом увида у стање пејзажно-архитектонско-урбаних структура Београда 2008/09. г. [14].

И сада се логично поставља питање шта је са тзв. реконструкцијом Ташмајданског парка из 2003. г. [15] која је изведена од јесени 2010. до пролећа 2011. г., а настављена је и у септембру 2011. г. То није тема овог рада, али свакако јесте посебна тема коју и овде треба поменути, јер реконструкција се темељи на оригиналном нацрту, затим зависи од квантитета и квалитета историјских извора у вези просторних, урбаних, стилских и других градивних елемената у циљу постизања потпуне или што приближније сличности са изворним облицима. Да ли је овде у питању тачна (егзактна), аналогна, хипотетичка или некакав нови облик реконструкције, односно шта или како је требало са стручно-научног, па и конзерваторског аспекта покренути и завршити његову обнову!? Да ли је реконструкција проширење аутопаркиралишта Мадере које ту никад није било!? Да ли је реконструкција издвајање и непримерено ограђивање псећег дела парка који ту из пијетета према храму и његовом светом волумену неприпада [16] и који ту никад није био!?!; а поготово што се неугодни

миристи већ осете у постојећој црквеној порти као спољашњем светом волумену цркве Светог Марка, њеној „Аури светости“, парку, улици... Након ових важних питања у вези тзв. реконструкције Парка Ташмајдан, треба рећи да се наведени цитат о “зеленим пустињама” које нуде све и ништа, односи и на „2Д” зеленоповршинску реконструкцију овог неистраженог и неадекватно вреднованог и проученог београдског парка. Исто тако, из њега се види да свет политике и новца, још увек одређује и јасно се све више опредељује за раст, уместо за одрживи развој града. Томе дакако треба додати да и медиокритетска размишљања [17], квазистручна знања и узаконена „2Д” терминологија, афирмишу спекулативне интересе и псеудоурбанизацију делова и целина пејзажно-архитектонског градитељства, што суштински спречава развој и дејство идеја о парковној или пејзажној архитектури као битном фактору и елементу слике и композиције урбаносрединског боравишта (града). Циљ овог рада и јесте да се подсети, упозори и укаже на ове проблеме као и квазистручан и неодржив „2Д” приступ, који нас је током претходних деценија, уз сервилан однос градоградитеља и последичну похлепу инвеститорског лобија и корпоративног бизниса, и довео до урбаног нереда и неодрживог умножавања негативног еколошког наслеђа.

Осим тога, „2Д” планирање структура урбаног пејзажа није у стању да егзактно допринесе дефинисању потребних урбаносрединских капацитета на принципима екореципроцитета између високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура. Због тога, уз слабљење социјалних веза и дерегулацију наслеђене урбане супстанце, последично се псеудоурбанизују и дерегулирају делови слике и композиције града, које у оквирима савременог интегративног „3Д” планирања морају постати полазиште размишљања свих који суделују или партиципирају у креирању и развоју насеља и градова од планера, урбаниста, архитеката и пејзажних архитеката до политичара и градске администрације [18].

Овде је свакако важна имплементација ових чињеница у теорији и пракси интегративног урбанистичког планирања, поготово у динамичним оквирима новог, покренутог времена, овог које час обећава рајске просторе на Земљи, а час чисту и огољену пустош [19]. Зато је потребно елиминисати „2Д” терминологију, али и схватити и правилно применити и вредновати место и улогу пејзажне архитектуре и њених парковних, вртних и других физичких структура у стварању и изградњи слике града, јер су оне увелико маргинализоване током друге половине 20. века. Осим тога, потребно је дефинитивно познавати и разликовати пејзажну архитектуру засновану на принципима иманентне, интегративне и компатибилне „3Д” терминологије, од хортикултуре и тзв. озелењавања заснованим на принципима „2Д” терминологије, по којој је неодрживо устоличен и узаконен квазистручни образац „3Д” једнако „2Д” и обратно.

У таквом једностраном озелењавању градског простора, најважнији је број квадратних метара по становнику града, дакле квантитативни

критериј [20], него што је квалитет урбане слике и композиције простора и волумена урбаносрединског боравишта. Паркови, вртови и други објекти пејзажне архитектуре увек су били предмет занимања различитих струка, па се о њиховом месту, улози и значају у планирању физичких структура и обликовању слике и композиције града гледа и промишља на различите начине. То би, иако није окосница, свакако требала бити предност интердисциплинарног приступа, међутим резултати у 20. веку по том питању су готово безначајни.

То на крају говори да се пејзажна архитектура и њено градитељство, стваралаштво, култура, уметност и културно-парковно наслеђе заснивају на „3Д“ објектима, структурама и артефактима. Дакле, реч је о планираним, пројектованим и грађеним парковима, вртovima, предвртovima, скверовима, променадама..., у којима најчешће доминирају пројектовани расаднички произведени и уграђени градивни вегетацијски елементи. То јасно показује да су овде наведени и ненаведени градитељско-урбани објекти пејзажне архитектуре артифицијелне јединице, које су као и сами градови створени људском имагинацијом, креацијом, знањем, искуством и радом [21], што само потврђује да се ту ради о урбаним и градитељским целинама, а не о природној творевини.

Сл. 1. Делови Версајског парка, Версај

Сл. 2. Парк ла вилет, Париз

Сл. 3. Парк и дворец у Санкт Петербургу

Сл. 4. Парк Хет Ло у Апелдорну, Холандија

Сл. 5. Парк и град Карлсруе, Немачка

Сл. 6. Парк и дворец Нимфенбург, Минхен, Немачка

Сл. 7. Парк Гуељ, Барселона, Шпанија

Сл. 8. Регентс Парк, Лондон

Сл. 9. Централ парк у Њујорку

Проблем неодрживе „2Д“ терминологије и едукације

О баштињеном градитељском наслеђу и савременим остварењима у модерној архитектури, уметности и њиховим стремљењима, достигнућима и погледима написана су бројна дела и расправе. У поређењу с тим чињеницама, када је у питању истраживање и изучавање баштињених добара и савремених остварења пејзажне архитектуре, односно првобитно више познате парковне и вртне архитектуре и уметности, још увек су ти резултати раритетни и дисперзни. Велики број недовољно је аналитичан и систематизован, затим потпуно неистражен и необрађен са аспекта парковног, вртог или пејзажног дизајна, слике града, стилско-градитељских вредности, затим уметничког, градитељског и урбаног аспекта итд.

За све то постоји више разлога који су везани за сагледавање, приступ и тумачење стваралачких, урбаних и градитељских специфичности ових парковно, вртно и пејзажно грађених физичких структура. У односу на ове вишесложне чињенице, потребно је указати само на неке од њих које су индикативне, инструктивне и довољне за разумевање сложености ове проблематике, а која је евидентна последица (не)одрживог „2Д“ планирања структура урбаног и културног предеоног пејзажа и досадашњег приступа изради пејзажно-архитектонски неодрживих, односно једностранних и пројектантски непрецизних и недефинисаних хортикултурних тзв. пројеката уређења тзв. зелених површина. Један од суштинских разлога таквог стања ствари у вези маргинализовања пејзажно-архитектонског градитељства јесте страдање градова, а онда и пејзажно-архитектонских објеката за време Другог светског рата. Такво рушевно стање уз општу кризу у више деценија након рата, деградирало је парковно-урбани дизајн, а и редуковало је у великој мери и волумене пејзажно-урбаних структура. На то је посебно утицала конфискација имовине и промена власничке структуре, због чега су највише страдали највреднији објекти културно-парковног наслеђа, као што су резиденцијални вртови и паркови двораца, вила и палата у Војводини, термалним бањама Србије итд. Након тог рестриктивног периода дошло је до изражаја и економско сиромаштво, што се посебно одразило на уништавање дизајна и на захтеве за једноставношћу и ниским трошковима одржавања. Тако се почела занемаривати форма, а нова урбанистичка схватања идеје пејзажа, структуре, естетике и стилског вредновања објеката вртне и парковне архитектуре довеле су до увођења спекулативно-мимикријске „2Д“ терминологије, те обезвређивања парковних, вртних и других пејзажно урбаних објеката, јединица и артефаката, и последичног поништавања треће димензије парковно-урбаним структурама. Афирмисањем тзв. озелењавања града и других „2Д патената“, многе од њих су преобликоване у „зелене пустиње“ [22], чиме се (не)свесно деградирала почетна пројектантска идеја, градитељски идентитет и волумен стилски вредних остварења пејзажне архитектуре.

Послератна изградња разрушених градова, индустријализација, миграције које су довеле до смањења сеоског и увећања урбаног становништва, затим раубовање сировина, нерационално управљање простором и финансијска криза за 70-тих година 20. века довели су до

умножавања негативног еколошког наслеђа. Уз нове универзитетске програме едукације и законску регулативу који су засновани на „2Д“ хортикултурној и шумарској терминологији, ови проблеми додатно су фаворизовали тзв. озелењавање, а потом и једнострано акцентовање хортикултурне и еколошке димензије пејзажно-архитектонско-урбаних структура. Тако је дошло до запостављања њихове градитељске, урбане и културне димензије, што је опет на принципима „2Д“ терминологије довело до увођења „2Д“ урбанистичких „патената“, као што су „зелене површине“, „зеленило“ и слично. На крају, тако обезвређена и поништена пејзажна архитектура неодрживо је сведена и поистовећена са хортикултуром и пуким озелењавањем градова и руралних насеља у Србији и њеном ужем и ширем окружењу.

Исто тако, само због доминантног учешћа живих или вегетацијских градивних елемената, током друге половине 20. века и данас још преовлађује једнострано еколошко и хортикултурно, односно „2Д“ сагледавање и приступ планирању, пројектовању и изградњи паркова, вртова и других објеката пејзажне архитектуре. Иако се овде ради о типичним градитељско-урбаним објектима, структурама и артефактима пејзажне архитектуре у артифицијелној средини, због уграђених вегетацијских градивних елемената евидентан је још један облик једностраности по којем се планирани, пројектовани и грађени паркови, вртови и други објекти пејзажне архитектуре неодрживо тумаче, сматрају, евидентирају и заштићују као природна, уместо урбана или културна добра и творевине. Природна добра као божија творевина, подразумевају природне процесе, дакле она се непланирају, непројектују и неграде. Надаље, временом расаднички произведени, уграђени и пројектовани живи градивни елементи кроз процес раста и развоја утичу на сталне промене морфолошких, фенолошких, визуелних и естетских особина пејзажно обликованих и компонованих група и јединица и грађених делова и целина. Та животно и фенофазно променљива особина и лепота пејзажно изграђених облика и култивисаних градивних вегетацијских јединица паркова, вртова и других објеката пејзажне архитектуре, везани су за урбане услове живота у урбаносрединском боравишту, па и предеоне карактеристике животносрединског станишта. Од тога увелико зависи отпорност, изглед и временска димензија трајања живих градивних јединица, па и ових традиционалних и наслеђених, али и новограђених парковно, вртно и пејзажно-урбаних творевина.

Из овог јасно произлази да су расаднички произведени и уграђени градивни вегетацијски елементи намењени за пројектовање и изградњу објеката пејзажне архитектуре. То говори да се и они само због зелене боје лишћа не могу произвољно називати зеленилом, јер овај појам има широкопојасно, растегљиво и непрецизно одређење и дејство и није утемељен у биће пејзажно-архитектонске струке [23]. Осим тога, сви вегетацијски елементи као познате градивне парковне, вртне и друге пејзажно-урбане јединице имају своје разнородне карактеристике које су везане за њихово име.

Дакле, појмовна одредница „зеленило“ делује збуњујуће и битно доприноси доминацији неконзерваторских принципа приликом обнове и ревитализације објеката културно-парковног наслеђа [24]. На пр. појам „зеленило“, некад се односи на зелено офарбане тротоаре што је било видљиво у Сарајеву августа 2008. г. [25], некад на повртларске културе и плодове са пијачних тезги. Под појмом „зеленило“ подразумевају се и зелене оранице, шуме, ливаде, закоровљена градилишта итд. Узакоњивање тога појма, већ уврежено и штетно се одражава у области законских прописа, затим теорије и праксе конзерваторске обнове и ревитализације објеката културно-парковног наслеђа, урбанистичког планирања пејзажно-архитектонских структура и објеката [26].

Осим тога, појам „зеленило“ који се у наведеним актима и документима, доводи у везу и тобоже подразумева културно-парковне и друге пејзажно-архитектонске структуре и објекте због њихових градивних вегетацијских елемената, одређен је само по фенофази зелене боје која се током године мења, што на крају вегетационе периоде утиче на појаву и доминацију и других боја (на пр. жуте). По томе би за пејзажно-архитектонске структуре и објекте, због доминације жуте боје на крају вегетационе периоде, могли применити и назив „жутило“ итд. Када би према овом апсурду, на пр. ради потпунијег разумевања, у урбанистичким и другим плановима и законима допунили појам „зеленило“ појмом „жутило“, имали би само иронично усложен, и као до сада, стручно неутемељен слоган. Исто тако, пошто зелена боја није ни структурни, ни физички елемент било којег пејзажно-архитектонског објекта и урбаног пејзажа, то је још један разлог због којег наведени појам не може имати примену у теорији и пракси интегративне заштите културно-парковног наслеђа, односно законодавној регулативи, те интегративном урбанистичком и просторном планирању пејзажно-архитектонско-урбаних структура. Дакле, ни појединачан појам „зеленило“, ни „жутило“, ни слоган „зеленило-жутило“, јасно је да не могу артикулисати стручне проблеме разумевања, маркирања, планирања, билансирања, пројектовања итд., разноврсних и вишесложних објеката културно-парковног наслеђа, односно и других објеката пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и уметности [27]. Последично, ту је проблематичан и појам „озелењавање“ који се максимално, али једнострано и неселективно експлоатише у области екологије [28] и у оквиру разнородних школских програма архитектуре у Новом Саду, Београду, Нишу, Скопљу, Сарајеву, Бањалуци, Подгорици, Загребу, Љубљани и др., и најчешће удвојених програма хортикултуре и пејзажне архитектуре [29] где хортикултура и екологија представљају окосницу факултетског програма у Новом Саду, Београду итд. Дакле, ту нема ни помена о пејзажно-архитектонском градитељству, стваралаштву, култури, уметности и културно-парковном наслеђу, али зато доминира неодрживо едуковање да планиране, пројектоване и грађене пејзажно-урбане структуре нису објекти и артефакти, већ су

то тзв. зелене површине, затим тзв. природна добра, неизграђене, слободне, отворене и разне друге тзв. површине [30].

Исто тако, ако је из фенофазног појма „зелено“ проистекао последични појам „озелењавање“ и ако тај појам асоцира или је тај појам исто што и појам „пејзажна“(!?), сходно томе би се и појам „пејзажна“ могао преименовати у „зелена“ или „озелењавајућа“(!?), па ћемо имати „зелену архитектуру“(!?) или „озелењавајућу архитектуру“(!?), а у фази жуте боје имаћемо „жуту архитектуру“(!?) или „ожутњавајућу архитектуру“(!?) и томе слично [31]. Из овога се јасно види иронија и бесмисао „2Д“ терминологије и њених изведеница и слогана.

Поред тога, појам „озелењавање“ се врло нестручно везује и за просторно и урбанистичко планирање и читаво пејзажно-архитектонско градитељство.

На крају појам „зелено“, везује се за појам „еко“ и увелико се експлоатише у екологији под разним и неодрживим изведеницама и слоганима. Ипак, екологију због тога не можемо преименовати у „зеленологију“(!?). Следствено томе, ни просторно и урбанистичко планирање, а поготово пејзажно-архитектонско градитељство, не може се преименовати у зелено, а у јесен жуто просторно или урбанистичко планирање, односно зелено или жуто пејзажно-архитектонско градитељство.

Пунина смисла – празнина бесмисла и едукација

Група аутора наводи како у постојећој законској регулативи и плановима (бивши ДУП и ГУП; а данас ПДР, ПГР и ГУП оп.а.), тзв. зелене површине стварају забуну и проблеме у билансирању пејзажно-урбаних структура. У вези с тим, они на пр. за „2Д“ патентирани слоган „слободне површине“ истичу, да он афирмише неизграђеност грађевинске парцеле или простора објектима, што значи да тај слоган „не имплицира одређену намену, коришћење или обраду тла, па не може као формулација бити релевантна за планирање намене простора“ [32]. Ту треба још додати да и растељиви „2Д“ појмови „неизграђен“ и „отворен“, такође не имплицирају одређену намену, па су уствари сигнификантни као неизграђена, тј. слободна, отворена и празна грађевинска парцела или празнина, што значи да ту и непостоји високо, ниско или пејзажно грађени објекат. Зато се такви широкохватљиви изрази не могу користити као релевантни планско-урбанистички појмови у процесу интегративног „3Д“ планирања простора, а поготово пејзажно-урбаних структура које се помоћу њих неодрживо преводе и свде на „2Д“ зелене површине и необјекте, да би по потреби у коначности мутирале у псеудоурбане, субурбане или дивље творевине.

Наиме, где непостоји ништа, све је могуће. Тамо где је архитектура, ништа (друго) није могуће [33], јер је урбана агломерација испуњена планираним и пројектованим високо, ниско и пејзажно грађеним физичким структурама. Па ако су „3Д“ пејзажно-урбане структуре узаконено сведене на „2Д“ зелене равни и површину површине [34], јасно је да су оне неодрживе и у функцији потенцијалних спекулација, јер су то по потреби врло интригантне и прикривено сигнификантне

празнине. Брига о намени и планској изградњи и уређењу грађевинске парцеле као стварно неизграђене и тако често закоровљене урбанострединске јединице (стварне празнине) јесте логична и оправдана. Међутим пренамена плански изграђене и тако дефинисане „3Д“ пејзажно-урбане структуре, односно која је у планском документу маркирана као „2Д“ зелена површина, и која нуди све и ништа, представља спекулативно-мимикријски начин скривеног произвођења сигнификантних празнина, који по потреби у следећој фази води само ка псеудоурбаној мутацији тако покренутих градитељских активности и наслеђене урбане текстуре са већ познатим, односно наслеђеним вредним објектом или објектима пејзажне архитектуре. Крајњи резултат овог „2Д патента“ јесте у правилу псеудоурбана супстанца са високо грађеним јединицама или структурама које су изграђене као профитабилније, али не и естетски, амбијентално, парковно и еколошки одрживе и вредније на месту или уместо једног дела или целине пејзажно-урбане структуре или објекта.

Већ је према „2Д“ терминологији поменуто да пејзажно-урбане структуре као „2Д“ зелене површине немају градитељски идентитет, физички субјективитет и урбани легалитет, и да се због тога третирају као стожери непожељног урбаног дисконтинуитета, *terra incognita*, необјекти, празнине, белине..., дакле нешто неразумљиво, привремено, још несхваћено, несамерљиво, свепразно, као нека мистерија... Дакле, у „2Д“ контексту испада да само оне као волшебно разумљиве празнине могу бити ексклузивни и легитимни стожери непожељног урбаног дисконтинуитета, односно представљају „2Д“ површине, равнине, зеленине, белине и коначно празнине бесмисла.

Следствено томе, оне с разлогом изазивају некакав страх и зебњу као псеудоурбано и вероватно негативно еколошко наслеђе, што само придонosi, подржава и твори тезу да су планиране, пројектоване и грађене „3Д“ пејзажно-урбане структуре, објекти и артефакти пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа вишедеценијски заточеници (таоци) узакоњене „2Д“ терминологије и последичних тзв. зелено-површинских равни и тзв. система зелених површина и тзв. система зеленила, који као виртуелне творевине представљају антисистем(е) у процесу „3Д“ екоурбанистичког планирања простора. Дакле, јасно је да у контексту „3Д“ терминологије не може постојати „2Д“ систем зелених површина, јер је то систем бесмисла - дакле антисистем који је супротан једино могућем и сасвим релевантном и једино одрживом „3Д“ систему пејзажно-урбаних физичких структура. Исто тако, као што непостоји ни „2Д“ систем грађевинских површина, јер је то виртуелни систем – дакле антисистем који је супротан стварном и једино релевантном „3Д“ систему високо и ниско грађених структура, видљиво је да то „3Д“ упориште произлази из контекста интегративног планирања простора које преферира планирање, пројектовање и изградњу „3Д“ физичких структура, а што је засновано на темељној чињеници да „3Д“ није једнако „2Д“ и обратно.

Ако је у интегративном „3Д“ планирању могућ „2Д“ систем зелених површина, ироничан контрапункт овоме јесте, да се смирено и „патентирано“ треба ослободити претеће „3Д“ пејзажно грађене „сабласти“ у корист једино разумљивог високо грађеног објекта, као једино разумљиве пунине, која у контексту волшебног и дакако неодрживог планерског комбиновања „2Д“ и „3Д“ терминологије, испада ексклузивни и једини легитимни и разумљиви стожер пожељног урбаног континуитета, односно пунине смисла. Али баш такве, данас превазиђене „2Д“ градоградитељске визије и доктрине, као и неодржива „2Д“ и „3Д“ планерска комбинаторика „2Д“ зелених површина и високо грађених „3Д“ стамбено-пословних објеката, већ су нас довеле до узаконене псеудоурбанизације и неодрживог урбаног нереда, и таквих текстура, контекста и матрица, и последично актуелног лавиринта негативног еколошког наслеђа и штетних ефеката стаклене баште, због чега сада већ сви испаштамо и нужно трагамо за одрживом будућности насеља у условима већ покренутих климатских промена.

Дакле, „2Д“ третирање планираних, пројектованих и грађених „3Д“ пејзажно-урбаних структура своди их на белине, које је неко у Библији једном одредио као „сабласт“, па чак и неку чудновату ствар, „нествар“, неку ствар која нема ништа сопствено, нешто што неприпада кругу наше збиље. На крају у таквој „2Д“ карикатури, стигли смо дотле да се релевантне „3Д“ пејзажно- урбане целине још схватају и третирају као демонске структуре. Зато је њихова „сабласт“, вероватно чак из неког необјашњивог „опреза“, схваћена као један изданак (извор) псеудоурбаног дисконтинуитета, а можда и негативног еколошког(?) наслеђа на локалном и глобалном плану, па је то можда разлог њихове волшебне, али ипак квазистручне маргинализације. Можда ће овај необични мистериозни, али више карикатурно представљен контекст видљивих проблема у неодрживом „2Д“ планирању структура урбаног и предеоног пејзажа, допринети новом и бољем сагледавању и читљивости пејзажно-урбаних структура у духу „3Д“ терминологије и планирања, и можда ће једног дана барем у другој деценији 21. века пробудити градитељски разум, иманентни узвишени интерес и јаку радозналост. Зато, ако само овакво, можда мало „необично“ посматрање ствари мами машту и подстиче градитељску инвентивност и ренесансу пејзажне архитектуре, како то још виде Бојана и Младен Обад Шћитароци, вероватно чак и у овом раду, постоји довољно елемената да се коначно заустави вишедеценијско маргинализујуће и „2Д“ спекулативно схватање и третирање пејзажно-урбаних структура у интегративној или савременој „3Д“ урбанистичкој теорији и пракси. Дакако, само стручно-научне и високообразовне структуре уз законодавну и административну логику могу системски елиминисати досадашњу неодрживу „2Д“ теорију и праксу, али и допринети да се integriше и успостави савремена и целовита читљивост, разумљивост и одрживост „3Д“ екоурбаног планирања, пејзажне архитектуре и урбаносрединске реалности између социјалног амбијента, те високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура.

Исто тако, данас је веома тешко говорити и о стручном и научном квалитету досадашњих резултата и знања у вези с тим, јер у Србији и њеним ужим и ширим оквирима не постоје универзитетске, а нарочито нема научних институција које изучавају пејзажно-архитектонско градитељство, стваралаштво, културу, уметност и културно-парковно наслеђе. Уместо тога, државни високошколски програми едукације на факултетима архитектуре, а волшебно и шумарства и пољопривреде у Србији и њеном ужем и ширем окружењу, сем часног изузетка на приватном Универзитету „Унион – Никола Тесла“ у Београду [35], под плаштом пејзажне архитектуре пласирају квазистручна знања о „2Д“ тзв. зеленоповршинском систему, зеленилу и сл. [36].

Тако едуковане генерације са факултетском дипломом, већ у старту школовано производе бројна места без идентитета, односно претварају и преводе наслеђене артефакте културно-парковне баштине и вредних ауторских остварења у тзв. неизграђене, тзв. слободне, тзв. отворене, тзв. зелене површине или просторе, односно празнине и последичне елементе урбаног дисконтинуитета. У узрочно-последичном смислу, ово је уствари темељни производ едукативног или високошколског застрањивања или недоследности када је у питању неодрживо афирмисање и узаконивање „патента“ „3Д“=„2Д“ и обратно, а поготово учење, искуство и знање о пејзажно-архитектонском градитељству, стваралаштву, култури, уметности и културнопарковном наслеђу, затим квазистручне једностраности, као и спекулативне и неодрживе, али вероватно и врло утицајне комбинаторике инвеститорског урбанизма, корпоративног (профитерског) бизниса и његових протагониста [37].

Такав приступ универзитетском едуковању током друге половине 20. века довео је до неодрживе успоставе обрасца по којем је „2Д“ једнако „3Д“ и обратно, што је постала темељна подлога за последично узаконивање „2Д“ терминологије. Односно, тако школовани кадрови већ деценијама, и данас још физичке „3Д“ структуре пејзажне архитектуре неодрживо своде на „2Д“ тзв. зелене површине, које као бесмислена равна не могу имати ни градитељски ни културни идентитет, затим немају физички субјективитет, ни урбани легалитет грађеног „3Д“ објекта. Из тога је произашло низ других штетних последица које су нарочито дошле до изражаја у условима локалних и глобалних климатских промена. Међу њима, довољно је истаћи данас запостављени екореципроцитет између социјалних, високо, ниско и пејзажно грађених структура, затим узурпацију, псеудоурбанизацију, редукцију и дисконтинуитет делова и целина паркова и других „3Д“ објеката пејзажне архитектуре у наслеђеној или новограђеној урбаној супстанци.

ЗАГАЂЕЊА ПОД ПЛАШТОМ КОРПОРАТОКРАТИЈЕ

Градоградитељске активности кроз градитељско-урбану историју првобитно су за последицу имале спонтане, а касније плански обликоване и грађене артефакте и структуре [38]. Њихово груписање на одабраном месту артикулише урбану целовитост, морфологију, меморију, географију, пејзаж и амбијент са релевантним друштвеним,

али и високо, ниско и пејзажно грађеним физичким структурама на локалном плану.

Такви градотворно организовани, интегративни и компатибилни облици артефаката и обрасци урбаних структура, последично артикулишу планске урбаносрединске волумене и целине, морфологију и слику града. Међутим, оквир планских активности често прате и данас већ надмашују псеудоурбане и субурбане активности које остварују негативне и чак дугорочно загађујуће утицаје у грађеном боравишту и животном станишту [39], што је током 20. века ескалирало кроз умножавање негативног еколошког наслеђа и негативних ефеката стаклене баште [40].

Са урбаносрединског аспекта, нарочито су штетни ефекти псеудоурбаних и спекулативних квазипредузетничких активности које се свде на волшебно и последично неодрживо погушћавање већ дефинисаних урбаних супстрата. Овакве активности најчешће иду на штету наслеђених пејзажно-урбаних вредности на разним локацијама у грађеном амбијенту, али и у оквирима гравитирајућег предеоно-пејзажног окружења [41].

Таквим односом према локалном окружењу све израженије нерационалне, једностране, неконтролисане и квазистручне активности институционалних и пословних група псеудоурбанизују и деградирају урбаносрединско боравиште. Исто тако, из оквира узаконене „2Д“ терминологије и система урбаног и регионалног планирања простора, готово „патентирано“ при неодрживом спекулативном свођењу „3Д“ објеката пејзажне архитектуре на „2Д“ зелене површине, маскирају и стварају се спекулативне и коруптивне могућности, чиме се даје шанса за активности утицајних група и корпорација које последично и једнострано експлоататорски делују и уствари агресивно угрожавају животносрединско станиште. Дакако, нарочито корпорације које су у служби геополитичких интереса развијених земаља, надмено и вешто постављају своје услове избегавајући на пр. било каква законска ограничења о заштити и очувању животне средине.

Протагонисти оваквих либералних интереса и циљева на локалном и глобалном плану везани су за капиталистичку и империјалистичку фазу моћног капитала и максимизацију профита без обзира на социјалне и еколошке проблеме и трошкове или последице. И док на једној страни тако створени капитал има своје упориште у корпоративним системима моћи, његово свемоћно профитерско и експлоататорско дејство темељно се везује за дестинације транзиционих и неразвијених земаља. Тако акумулација капитала није везана за одабране дестинације богатих изворишта сировина у тим земаљама, већ за центре корпоративне моћи.

У српским приликама, проблем првобитне неразвијености и тадашњих облика планирања уз индустријализацију и демографски бум, највише се осећао у Београду после Другог светског рата [42]. Циклична демографска померања на подручју Београда и Србије, али са другим контекстом, поново су ескалирала услед новог демографског притиска због грађанског рата и распада бивше СФРЈ 1991. и једностраног отцепљења Косова и Метохије.

Ови догађаји, битно су утицали на субурбанизацију предграђа и псеудоурбанизацију вредних делова и амбијената наслеђених урбаних супстанци и локалних заједница Београда и других градова [43]. Нажалост, ове две пошасте као резултат бесмислености, несмотрености, варварског понашања, глупости и егоизма тобоже добронамерних пројектаната и компетентних егзекутора, односно ирационалног понашања према грађеној средини кроз несувисло друштвено или законско, односно градитељско или комунално управљање, а онда и разарање простора као физичког и градитељског добра, постала су честа [44].

У таквим условима, на локалном плану доминира умножавање негативног еколошког наслеђа кроз раубовање сировина и просторних вредности и нерационално управљање простором. Међутим, на регионалном, националном и глобалном плану, томе увелико доприносе ратна и друга кризна жаришта која се у другој половини 20. века „производе“ под геслом заштите хуманитарних или неких других тобожњих демократских права, чији је главни узрочник и протагониста геополитички интерес развијених земаља.

Овде се неће детаљније разматрати овај облик сложених проблема, али треба подсетити да су то континуиране вишедеценијске војне, политичке и друге активности са несагледивим последицама разарања простора и уништавања материјалних добара и људских ресурса, које свакако нису занемариве. Ту су нарочито изражени разни облици контаминације локалне заједнице и животне средине недозвољеним средствима, као што су употреба војних ефектива, наоружања и бојевих глава са осиромашеним уранијумом, што редовно прате недозвољена трговина људима, дрогом, затим корупција и друге пошасте и акциденти о чему свакодневно извештавају писани, аудио и визуелни медији.

Такве врсте произведених криза у другој половини 20. и почетком 21. века трају и по неколико деценија као рат у Авганистану, рат у Ираку, грађански рат и распад бивше СФРЈ, једнострано отцепљење Косова, најновији рат у Либији и догађаји у Сирији..., и оне у великим процентима штетно утичу на смртност становништва, разарање урбаног (градова и других насеља), регионалног и државног простора. Посебан је проблем разарање насеља и привредних капацитета, умножавање негативног еколошког наслеђа на таквим кризним жариштима, због чега највише испашта локално становништво али и цела Планета, јер умножена загађења услед ратних дејстава такође свакодневно утичу и увелико појачавају негативне ефекте стаклене баште. Ескалирање напред поменутих пошасте урбанизације, затим ратних, економских, политичких и социјалних криза након 70-тих година 20. века и њихов већином појачавани интензитет у данашњој свеопштој финансијској, економској, друштвеној, градитељској и еколошкој кризи и транзиционим околностима, свакако представља агресивну и врло претећу варијанту локалних облика загађења, уништавања и редукције волумена екоурбаних и животносрединских ресурса. Поред хемијских, евидентни су физички, естетски, социјални

и други облици загађења, што битно и дугорочно утиче на загађење ваздуха, пејзажа и одрживи опстанак и екоурбани развој локалних заједница [45].

Зато је још Делоска декларација истакла како је неопходно тражење таквог светског поретка којим би се искључио рат, затим којим би се зауставила експлозија становништва, обезбедила храна како би се спречило гладовање, али и зауставила загађења животне средине предузимањем мера у циљу решавања несклада између могућности и жеља које постоје у многим земљама света [46]. Сви њени циљеви су актуелни и данас.

Рефлексија корпоратократије на градоградитељство

Израженије деловање корпоратократије везано је за другу половину 20. века. На њене појавне облике и утицајно деловање на градоградитељство указала је и Нан Елин [47]. Она полази од разних критика друштва и градова које су појачале своје дејство нарочито након Другог светског рата када важност места (гениус лоци) постаје све мање битна, а значај протока људи, идеја, капитала и масмедија убрзано расте. Овај историјски догађај био је прекретница која је у другој половини 20. века допринела јачању корпоративног капитализма. То је учврстило међународни систем моћи, а стабилизовало је и снагу вере у линеарни напредак, апсолутне истине и рационално планирање. На том принципу уведен је „општи или високи модернизам у коме улога тржишта постаје све утицајнија“. Тако остварено растуће богатство и снага тржишта постало је утицајно у свим областима живота, што је подстакло потребе за масовном изградњом индустријских, саобраћајних, стамбених и других капацитета.

Већ 60-тих година 20. века резултат ових активности покренуо је критику урбанизма који је постао ружан, стерилан, омрзнут, репресиван и антидруштвен, што је допринело оживљавању антимодернизма или постмодернизма. Највише се замерало недостатку простора као последици убрзања глобалних токова [48].

То је довело до разарања постојећих градских супстанци, масовне производње стамбених зграда и изградње изолованих структура у мору тзв. зеленила и тзв. неизграђених, тзв. слободних и тзв. отворених простора које Оскар Њуман (*Oscar Newman*) назива „небрањени простор“ [49], нарочито у америчким централним градовима и европским предграђима. На овај облик екстензивне децентрализације утицала је атомска експлозија у Хирошими и Нагасакију која је поразила теорију густо насељених градова. Уз овај историјски повод, на децентрализацију су утицале и нове саобраћајне технологије, спекулације са некретнинама, државним донацијама и модерним планерским теоријама у вези проширивања и раздвајања функција, као и увођење „2Д“ уместо „3Д“ терминологије у едукативну, законодавну, планерску и градитељску теорију и праксу.

Ово и јесте био снажан повод архитектама, планерима и корисницима урбано-срединског боравишта да се схвати и сагледа потреба увођења иманентних промена, како би се побољшало физичко окружење и умањио осећај усамљености и несигурности које

оно изазива. Ипак, предузете активности у Америци нису дале очекивани резултат, јер је већина онога што је било урађено 60-тих година 20. века на естетском, друштвеном и политичком плану, заједнички омаловажено од сопствених градоградитеља као и њихових корисника. У таквим околностима критика је прогласила смрт архитектуре увиђајући тобоже извесне позитивне промене у обликовању људског окружења. Дакако, те позитивне промене сагледиве су само кроз призму истраживача ентузијаста који једино у изворном народном градитељству виде идентитет, утицаје и производе анвиронман (*environment*) дизајна [50].

У вези с тим покушајима да се унапреди квалитет урбаносрединског боравишта Дејвид Леј први пут помиње формирање корпоративног урбаног пејзажа који је као производ нарастајућег корпоративног друштва постао завештање савременог (модерног) покрета. Нада у позитивне промене када је у питању обликовање, капацитет и однос између високо, ниско, пејзажно и друштвено грађених структура, била је кратког даха, јер се између 60–70-тих година 20. века јављају критике „да је планирање и пројектовање модерног града модел за недостатак простора, путоказ за анонимне, безличне просторе, огромне конструкције и аутопутеве“.

Свакако, овај критички став Дејвида Леј-а био је усмерен против „функционалистичког окружења – недостатка простора као последице централизованог корпоративног одлучивања, стандардизације и губљења људске сразмере у напредном индустријском граду“ [51]. Поред тога, у оквирима анонимних и безличних простора корпоративног бизниса препознатљиве су и градске тзв. зелене површине означене зеленом бојом у старим и новим зонским и планско-урбанистичким документима, за које С. Пеган каже да окружују зграде, немају карактеристике ни парка ни врта и да су недоречене у смислу идеје уређења и коришћења [52], а Б. и М. Обади Шћитароци кажу да представљају „зелене пустиње“ које служе људима, али их они и невиде, јер су без градитељског и стилског идентитета, а нуде све и ништа.

Осим поменутих оскудности урбаносрединског боравишта, и централизовано корпоративно одлучивање указује да архитектура може бити у функцији политичких и других манипулацијских намера. У вези с тим, Доуг Дејвис цитира Леона Крира који каже: „класична архитектура је била најплеменитији инструмент политике и пропаганде кроз хиљаде година и у свим великим културама и на свим континентима“ [53].

То говори да кроз градитељско-урбану историју утицаји на архитектуру и градоградитељство имају свој дуготрајни континуитет. Међутим, у данашњим условима корпоративно одлучивање има екстремно велики, а изнад свега штетан утицај на архитектуру и урбаносрединско боравиште, и он у сасвим прикривеном облику афирмише њен претећи империјалистички и корпоративни подтекст. Ово потврђују још рани примери изградње нових градова у француским колонијама 1900–1930. г. Наиме, у контексту геостратешких интереса француске колонијалне политике, видљиво је како њена интервенција у стварности уништава локалну економију, „повећавајући јаз између богатих и сиромашних, удаљавајући

домородачко становништво од њихових културних традиција. Настojeћи да зауставе развој локалне културе, француске технократе су осигурале зависност од француских услуга, тржишта и технологија“ [54].

У другој половини 20. века моћи корпоративног бизниса вешто функционишу чак и у време светске рецесије у промету некретнина 1989. г. и актуелних финансијских потреса са Волстрита (*Wall Street*) у Америци од 2008. г., које су уствари и изазвале данашњу велику кризу и у области градоградитељства. Њиховим моћним деловањем дошло је до избацивања мањих и слабијих градитеља на тржишту некретнина, чиме је дата предност глобалном капиталу, па и јачању оваквог смера на утицајном светском тржишту. У жељи да вешто искористе симболе моћи, „клијенти великих удружења поручују архитекте „звезде“ да пројектују зграде, којима додељују статус и признање корпорација, што помаже да „продају“ свој корпоративни идентитет обезбеђујући живописно „паковање“ за то, као што би комерцијални уметник учинио то за друге производе. (...) Примери „потписаних зграда“ од стране „архитеката звезда“ укључују зграду *AT&T* у Њујорк Ситију Филип Џонсона и Џона Бургеа, *Humana Corporation* у *Louisville*-у, Кентаки, архитекте Мишела Гравеса и Кевин Рошеови монументални кампуси за *General Foods* у предграђу Њујорк Ситија, а и за грађевинско предузеће *Bouygues* у предграђима Париза“ [55].

Значи, корпоратократија је увелико комерцијализовала архитектуру и изазвала је презир, разочарење и гађење. Зато многи архитекти „данас теже да и сами постану важни учесници у капиталистичкој економији. Они се прилагођавају корпоративним моделима у својој сопственој пракси, стварајући симболе моћи за њихове корпоративне поручиоце и чак ширећи свој репертоар производње“, па у том очајничком покушају настоје да утврде место опстанка на ивици егзистенције [56]. Такав веишедеценијски однос према урбаносрединском боравишту који је последица максимизације капитала без обзира на еколошке и друге последице, доприноси највише редукцији пејзажно- урбаних структура и умножавању негативног еколошког наслеђа. Такво стање ствари, говори о битно смањеним пејзажно- урбаним капацитетима, односно неусклађеном екореципроцитету између високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура, које још увек има своје упориште у профитерски интригантном и прихватљивом, али и еколошки неодрживом „2Д“ планирању.

И зато није случајно што Константинос Доксијадис са екистичког аспекта каже „сви ми чинимо злочине у архитектури“. Он чак каже: „и себе сматрам једним од њих и као такав на овом месту признајем следеће“: не улажемо напор да се у томе зауставимо, не покушавамо ни да признамо ове злочине, не проналазимо узроке ових злочина, и не одупиремо се алармантној стопи њиховог раста [57]. А у вези с тим, да је архитектура данас још више изгубила компас кроз егзибиционизам Рема Колхаса и сличних, да је м² оно што диктира архитектуру, због чега линеарни раст доминира уместо одрживог екоурбаног развоја. Зато су загађења у простору најстрашнија и

погубна, што са великим огорчењем и згражањем потврђује и наш савременик и стваралачки опредељени бунтовник и традиционалиста Спасоје Крунић [58].

Рефлексија корпоратократије на простор и његове кориснике

У другој половини 20. и на почетку 21. века међу новије облике деловања корпоратократије спада и њено разграђујуће социјално, али и приоритетно експлоататорско, неестетско, иритантно и друго загађујуће деловање на урбани и регионални простор, што свакако има реперкусије на умножавање негативног еколошког наслеђа, па последично и на животносрединско станиште. То је изражено кроз учешће корпоратократије у имплементацији и заступању геостратешких интереса богатих земаља и њено садејство на пр. са мрежом одабраних пословних и обавештајних агенција и приватних корпорација које чине највеће и најтајновитије обавештајне системе тога типа у свету, и које заговарају максимизацију капитала без обзира на еколошке и друге последице [59].

Оне зависно од интереса успостављају, намећу и диктирају сарадњу са „одабраном“ (корумпираном) елитом у земљама транзиције и трећег света. То је уходани систем моћних корпорација и агенција, које преко концесија као приступног облика и других пословно и знатно агресивнијих система започињу експлоатацију привредних, просторних и других богатстава и вредности. Наиме, већ је познато да се извори воде [60] и минерални капацитети и вредности, затим просторни и други сировински ресурси као темељи привредних, економских, градоградитељских и других развојних активности по нетржишним ценама, а супротно локалном социјалном и националном интересу и начелима одрживог развоја, препуштају експлоататорским и освајачким (поробљивачким) интересима, спекулацијама и утицајима разних корпоратократа.

То нарочито долази до изражаја у моменту када било која од транзиционих или трећих земаља добије неки од кредита Међународног монетарног фонда и Светске банке. Тада на сцену ступају велике корпорације које уствари преко моћних и високо позиционираних специјалних агената, заштитника, протагониста и лобија постају реализатори инфраструктурних пројеката какви су електране, саобраћајнице, црпилишта воде, нафте, угља и других индустријски важних сировина [61].

Међутим, за случај прекидања започете сарадње или финансијске немоћи транзиционе или неразвијене земље, оне као прикривени протагонисти и егзекутори геополитичких интереса развијених, уз сопствену градитељско-пословну структуру учестало условљавају и изградњу „сопственог безбедносног“ ситема. Због заштите геополитичких интереса развијених, ови тобоже безбедносни комплекси уређују се као субурбане и нимало васпитне насеобине. Сходно њиховој безбедносно-интересној улози, те насеобине у правилу су организоване тако да стварају утисак привремености, али недвосмислено имају милитантну структуру војне базе [62]. Ипак, у односу на потребе „сопствене безбедности“, њихова улога је знатно сложенија, због чега често чине образац и штит за облике корупције, загађења

животне средине, псеудоурбанизације, али и „воденички камен за млевање (прање!? оп.а.) новца“ [63] уз појаву и дејство других штетних ефеката на уже и шире окружење. Тако успостављени „пословни“ (вазални) односи између вешто наметнутих, укључених и високо заштићених приватних корпорација, те неповољно економски позиционираних, исцрпљених и кредитним задужењима условљених транзиционих и неразвијених земаља, сасвим свесно, једнострано, неконтролисано, неодговорно, неодрживо и најдиректније се игноришу начела одрживог опстанка и развоја на локалном и глобалном нивоу.

У вези с тим Џон Перкинс у својим књигама јасно упозорава на опасност од „вирусног облика капитализма“ [64]. Он чак истиче да је то посебна врста капитализма чији циљ пословања јесте максимизација профита, и то без обзира на социјалне и еколошке проблеме и трошкове или последице контаминације и деградације простора. Затим у том контексту, следи неодржива дерегулација пословања и укидање прописа, а потом и свеопшта приватизација која је императив претварања држава у пуке привеске приватног корпоративног бизниса [65].

Осим тога, моћне корпорације долазе у транзиционе и неразвијене земље са готовим пројектима за инсталисање и изградњу својих експлоататорских капацитета као у већ поменутом француском случају 1900–1930. г. [66]. Таква њихова свемоћ и ароганција последично игнорише и редовно неуважава домаће услове, пројектанте и градитеље. У том контексту непоштује се ни гениус лоци, ни локални идентитет градитељске културе и традиције, а још мање је битан пропорционалан и одржив однос између високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура, одрживи урбани континуитет наслеђене или новограђене урбане супстанце итд.

У регионалним релацијама посебан проблем представљају војне базе. Једна од њих је и *Camp Bondsteel* код Урошевца [67] чије војно наоружање, уранска и друга муниција, али и градитељски и визуелно нимало атрактивне ни привлачне физичке структуре, контаминирају огроман простор на којем су лоциране (600 *ha.*), па и онај уже и шире гравитирајући волумен. Осим тога, ове милитантне творевине са дуговечним, физичким структурама ограђене су визуелно депримирајућим високим зидовима, стубовима и бодљикавом жицом. Оваква слика и преобладајући војни садржаји и волумени, затим деградирани локални и регионални пејзаж и географија и изобличени дух и меморија (гениус лоци), сасвим су у супротности са претходним и савременим цивилним животним, естетским и безбедносним смислом грађене и животне средине, али и савременим начелима одрживог развоја. То је уствари псеудо и субурбана творевина, јер није део ниједног усвојеног просторног или урбанистичког плана.

За цивилно становништво посебно су проблематичне пратеће структуре за забаву тако инсталисаних војника које се умножавају у насељима и градовима у њиховом окружењу. Зато на пр. „у Италији мало-мало долази до демонстрација чији учесници траже укидање америчких база“ [68]. По специфичном начину пројектовања [69], изградње, намене и лоцирања, оне под плаштом „хуманитарног“

деловања неодрживо милитаризују цивилно становништво, а посебно загађују локални и регионални простор. То није случајно, јер војне базе загађују човекову, а нарочито дечију свест, те ужи и шири предеоно-пејзажни волумен. У психологији људи, а нарочито код деце која их вољно или невољно посматрају и подносе, представљају огледно добро које (не)посредним дејством постепено промовише и афирмише, а следствено томе и инсталише непожељни и неодрживи милитантни утицај, одгој и понашање на дужи рок.

Тако, у већој или мањој мери оне искључиво једнострано подстичу, охрабрују и потхрањују снагу силе и моћи, које у психи деце и одраслих преносиво подстичу милитантне манире агресивности и говора мржње. Њихово усвајање манифестује се кроз милитантне облике дечијих игара и понашања у урбаносрединском боравишту, али и у осталим деловима гравитирајућег ужег и ширег предеоно-пејзажног окружења. То свакако изазива отпор и страх код већине цивилног становништва, нарочито родитеља који се носе са овим сложеним проблемима и демонстративно истичу своје оправдане разлоге против милитантних творевина, па и наоружаних војника.

Осим тога, њихова цена изградње и остали пратећи годишњи трошкови одржавања и ангажовања војника представљају велики трошак [70], који би добро дошао као солидна годишња помоћ неразвијеним и транзиционим земљама.

Тиме би се постигле знатно веће користи које би и те како могле бити у складу са принципима одрживог опстанка и развоја на локалном и глобалном плану.

Сл. 10. Део оградe и комплекс Камп Бондстил, Урошевац

Еко-кризе и редукација екоурбаних волумена

Уз сав екстремизам првобитног секторског, а данас инвеститорског и корпоративног урбанизма, као и псеудо и субурбанизације предеоног пејзажа и дефинисане урбане супстанце [71], све већи проблем постаје либерални облик економије која данас већ има свог мутанта. То је разарајућа и неодржива парадигма „вирусног капитализма“ [72] чији је једини циљ максимизација профита без обзира на социјалне и еколошке проблеме, штете, трошкове и претеће опасности са апокалиптичним наговештајем. Тај облик капитализма данас доминира, јер његови заговорници и протагонисти имају системску моћ која им омогућава да било где у свету избегавају, односно

коруптивно, моћно и агресивно одбијају било какву обавезу поштовања закона у области заштите животне средине [73].

Из овог је јасно да корпоратократија и либерални капитализам темељно занемарују свест о лимитираности егзистенцијалног простора и других природних ресурса, иако се са високог нивоа Уједињених нација већ деценијама упозорава на проблем негативног еколошког наслеђа, енергетске, сировинске и социјалне кризе још од 70-тих година 20. века. Овакви проблеми постали су темељни узрок глобалне политичке, економске и социјалне кризе с којом се и надаље умножавају и локални екоурбани проблеми градова и насеља у Србији и њеном ужем и ширем окружењу.

Ове чињенице на локалном и глобалном плану довеле су до увећања социјалних разлика, а потом и до поларизације проблема између екологије и економије, што је имало свој посебан утицај на ерозију моралних и културних стандарда и понашања према урбаном простору као боравишту и животном окружењу као станишту. Свакако, такав облик тензије уз додатни претећи терет негативног еколошког наслеђа и стаклене баште, имао је посредан утицај на заоштравање односа у оквирима сложене, узрочно-последичне, функционалне и одрживе системске парадигме „екологија-економија- заједница-знање-култура-простор“. То говори да квалитет живота и превазилажење оваквих сложених проблема у урбаносрединском боравишту и животно-срединском станишту, увелико зависи од успоставе равнотеже између ових тежишних релационих тачака и узрочно-последичних веза и односа [74]. Међутим, и поред увођења, артикулација, усвајања и афирмисања „3Д“ интегративног урбанистичког планирања 70-тих година 20. века, садашње стање ствари у грађеној и животној средини, још није наговестило ни дало очекиване позитивне, односно одрживе екоурбане ефекте опстанка и развоја у условима изазваних и претећих локалних и глобалних промена.

У Србији и њеном окружењу, поларизација ових проблема у грађеним срединама присутна је и изражена у првој фази због послератне економске неразвијености и сиромаштва, а у другој фази након распада СФРЈ 1991. г., због транзиционог стања ствари и односа у процесу развоја и трасирању пута ка европским интеграцијама.

Међутим, овакав облик поларизације још је значајније присутан и изражен у развијенијем делу света међу протагонистима и присталицама граничне економије. Ту су доминатно присутне експлоататорске потребе „неограниченог раста“ у оквирима ексцентричног и неумереног, а изнад свега либералног, провокативног, проблематичног и неодрживог раубовања планетарног богатства за потребе једностраног и експанзионог умножавања капитала од стране земаља чије су економије утемељене на основама либералног капитализма.

“Овакви ставови економије супротстављени су у односу на принципе одрживог развоја, јер у концепту одрживог развоја, појам „раста“ означава квантитативно ширење у оквиру физичке димензије

економског система, а „развој“ подразумева квалитативне промене економског система у простору, у складу са капацитетом животне средине“ [75].

Дакле, овде се ради о новом облику посебно штетних локалних и глобалних корпоративних активности које изазивају и остварују дугорочно негативне последице нарочито у привредном, али и у социјалном, културном, градитељском, просторном и еколошком смислу. Њихово агресивно дејство уз остале штетне активности на локалном нивоу, увелико умножава и видљиво генерише, усложњава и преноси екопроблеме и на глобални ниво.

Хтели ми то или не, уз такве моћи и агресивна дејства корпоративних активности, сасвим последично и локални квази-инвеститори добијају крила. И наравно, у вези с тим афирмишу псеудоурбанизацију и суптилно налазе своје путеве за коруптивни и спекулативни замах, који је дакако опортун одрживом опстанку и развоју, локалној култури и традицији. То је свакако додатни и охрабрујући импулс и сигнал више за активирање и ојачавање локалних лобија, коруптивних група и појединаца, али и њихову агресивну продукцију неодрживог под-стандардног урбаног ткива. Тако се потпуно занемарује екореципроцитет између високо, ниско и пејзажно грађених физичких структура и одрживи урбани континуитет. И коначно, то је начин којим се свесно или несвесно остварује, стимулише и подстиче локално и глобално коруптивно садејство, које темељно саучествује и партиципира у контаминацији, редукцији и деградацији локалног градитељског идентитета, просторно-пејзажних вредности, умножавању негативног еколошког наслеђа, а онда и претећих ефеката стаклене баште и последичних климатских промена.

Свему томе, на руку још иду урбанистички документи и законодавна регулатива са квазистручном „2Д“ терминологијом и квазипатентима, који чине темељну подлогу за псеудо и субурбанизацију наслеђене или новограђене урбане супстанце. Овакав неодрживи однос према простору као ограниченом ресурсу, само доприноси појачаном умножавању и дејству претећих изазова и ефеката, због чега се сада налазимо у критичном тренутку земљине и градоградитељске историје [76].

У ширим релацијама, ту се пре свега мисли на заштиту угрожене виталности животносрединског станишта, а у ужим се мисли на успоставу, заштиту и очување екоурбане виталности урбаносрединског боравишта. То само показује колико није одржив једностран и неконтролисани корпоратократски циљ „максимизација профита без обзира на консеквенце“ као локално разарајући и глобално претећи процес. Међутим, на локалном плану ништа мање није важно неодрживо свођење објеката пејзажне архитектуре на „2Д“ тзв. отворене, неизграђене и слободне празнине, неместа и необјекте, затим њихово сврставање у стожере непожељног урбаног дисконтинуитета, па и вишедеценијско игнорисање и маргинализовање екоравнотеже између пејзажних, високо и ниско грађених физичких структура када је у питању планирање, изградња, заштита и очување одрживог квалитета и виталитета урбаносрединског боравишта.

„ТАЧКА ПРЕОКРЕТА“ КАО СПАСОНОСНИ ЗАОКРЕТ

Међутим, данас све више у неразвијеним и транзиционим земљама под плаштом демократије и разних облика интеграције, односно под геслом социјалног, економског, културног и других облика развоја, прикривено се пласира профитерско, једнострано, моћно, агресивно, нехумано, нееколошко и неодрживо инкорпорирање и дејство корпоратократије. Њени циљеви максимизације профита без обзира на умножавање негативног еколошког наслеђа, које само генерише све штетније и већ катаклизмичне ефекте стаклене баште, затим нерационално експлоатисање простора са штетним ефектима псеудоурбанизације и осталих штетних последица, директно су у супротности са концептом одрживог опстанка и екоурбаног развоја.

Ипак, све локалне заједнице данас имају потребу за одрживим, праведним и мирним амбијентом и светом, и у том контексту преко грађанских асоцијација и релевантних институција локалне и надлокалне власти нужно афирмишу и указују на „тачку преокрета“ да би благовремено, а према неким проценама барем до 2050. г. (!?), институције, пословне групе и појединци свих држава предузели и учинили све да се постигне неопходно, или барем минимално смањење свих облика загађења. То је нужно, како антропогени фактор својим једностраним или неконтролисаним активностима и деловањем не би утицао на даље повећање просечних вредности температуре (отопљавање) на Планети Земљи.

Суочавајући се са умноженим и претећим ефектима и нарушеним квалитетима животносрединског станишта морамо се приупитати, имамо ли, и још колико нам преостаје времена за успоставу одрживог опстанка на богомданом овоземаљском станишту? Ово актуелно питање је важније од свих других питања. Ту се дакако ради о животном праву свих живих заједница које претходи свим правима и демократским слободама [77]. Наравно, то право на здраву животну средину представља и највећу обавезу људској врсти, јер је најодговорнија за умножавање еколошких проблема, али и за санирање неодрживог стања у које је кроз вишедеценијску неодговорност довела цео биодиверзитет [78].

У вези с тим, преобладајући профитерски интереси у производном, индустријском и последичном градитељском и урбаном развоју током 20. века, као и неблагоприятна контрола ових и других облика људске похлепе и штетног дејства на грађену и животну средину, очито су попримили забрињавајуће размере на мање или више ресурсно богатим и последично угроженим локалитетима. Профитерска окупација и незајажљиви економски апетити у сопственом животном окружењу, увелико је допринела подстицању и развоју негативног еколошког наслеђа и екоурбане (не)културе у грађеној средини као урбаносрединском боравишту, али и претећим климатским променама на ширем животносрединском плану.

Због дуготрајног неодговорног односа према ограниченим могућностима нашег природног Дома кроз цео 20. и прву деценију 21. века,

нашли смо се пред катаклизмичним опасностима и последичном периоду превирања [79] који поступно, али још увек споро прераста у процес потраге за одрживом визијом трајања у будућности. Озбиљни проблеми опстанка и развоја људске и других живих заједница, подстакле су разне експерте и надлежне институције на међународном нивоу, да у контексту са изазовима и претњама за будућност човечанства размотре еколошке проблеме и понуде решења изласка из кризе коју генеришу изазване климатске промене на локалном и планетарном нивоу.

Резултат те бриге и ангажовања у последње три деценије 20. и првој деценији 21. века јесте ново читање давно познатог, а данас обновљеног, понуђеног и афирмативног модела одрживог развоја [80], који су пре 150 година започели шумари [81] и који се данас са нивоа Уједињених нација нуди и афирмише као могуће и одрживо решење за будућност човечанства уз снажну логистику научних институција и других ауторитета. Бројни и све учесталији међународни скупови са тог високог нивоа, поручују и апелују на усвајање одрживог модела, затим на потребну озбиљност и одговорност локалног интегрисања и спровођења његових темељних принципа о опстанку и екоурбаном развоју. У вези с тим, нарочито након што је концепт и начела одрживог развоја званично прокламован Бергенском декларацијом из 1990. године [82], подстиче се и указује на потребу стваралачких и креативних облика рада и деловања од најнижих до највиших научних, стручних и административних институција у свим областима људских активности.

То само указује да антропогени фактор мора већ једном озбиљно схватити, разумети, тумачити и афирмисати у позитивном контексту „тачку преокрета“, дакле у смислу благовременог, рационалног и мудрог изласка из претећег еколошког лавиринта којег је деценијама неконтролисано и једнострано производио, несмотрено и неопрезно генерисао. Зато, да би се ипак избегле најгоре апокалиптичне претње планетарних размера, хитно је потребно спречити толико снажну и претећу агресију и тиранију коруптивне корпоративне глобализације уз препоруке које у том смислу синтетизује и афирмише већ цитирани Џон Перкинс у својим делима.

ЗАКЉУЧАК

Досадашње неодрживо „2Д“ планирање структура урбаног и предеоног пејзажа у условима климатских промена у овом раду, јасно указује на проблеме планирања физичких структура пејзажно-архитектонског градитељства. Структуре урбаног и предеоног пејзажа темељно су везане за пејзажну архитектуру, али им је већ деценијама из спекулативних разлога и сасвим неодрживо поништена трећа димензија. У условима локалних и глобалних климатских промена то је довело до њихове редукције и последичног умножавања негативног еколошког наслеђа на локалном урбаносрединском и ширем животно-срединском нивоу.

На тај начин, запостављено је да између пејзажне архитектуре, урбанизма, екистике, архитектуре, регионалног планирања, антропологије и других дисциплина које партиципирају у изградњи градова и насеља постоји традиционална повезаност и каузалност. Исто тако, захваљујући узаконивању „2Д“ терминологије пејзажна архитектура је у другој половини 20. века неодрживо сведена на знања о хортикултури, пуко озелењавање и сл., иако су предмет њеног интереса планирани, пројектовани и грађени објекти, структуре и артефакти пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа. У том контексту, приоритет би морала имати истраживања, анализе и синтезе са аспекта сталности и промена идеја и њихових облика, односно о пејзажно-градитељским физичким („3Д“) структурама и парадигмама, облицима и системима, врстама и типологији објеката, артефаката и целина, уместо досадашњих једностраних „2Д“ или виртуелних трактата о тзв. зеленим површинама или зеленоповршинском систему, тзв. зеленилу или систему зеленила итд., који су као „2Д“ антиситеми опортуни релевантном и једино могућем и одрживом „3Д“ систему пејзажно-урбаних структура.

Исто тако, посебно је важна елиминација неодрживе квазистручне „2Д“ терминологије и успостава једино релевантне, интегративне, компатибилне и одрживе „3Д“ терминологије. Резултат оваквог сагледавања и приступа ове сложене проблематике, мора бити савремено или интегрално планирање, пројектовање и изградња „3Д“ објеката, структура и артефаката пејзажно-архитектонског градитељства. А то, у случају екоурбанистичког планирања значи примену истог нивоа детаљности за високо, ниско и пејзажно грађене физичке структуре, уместо досадашње више заступљене бриге и наклоности за тобоже важније високо и ниско грађене у односу на тобоже мање важне и уствари маргинализоване пејзажно грађене структуре, које су у разним планско-урбанистичким документима маркиране и легендиране под „2Д“ слоганом тзв. зелене површине.

У вези с тим, познато је да планирамо, пројектујемо и градимо високе, ниске и пејзажне објекте, структуре и артефакте. Сви ови објекти имају три димензије са или без зидова. Значи, иако неки планирани, пројектовани и грађени објекти немају зидове, они су ипак урбане пунине без зидова које имају своју намену, функције, затим градитељски, културни, социјални и градотворни идентитет, физички („3Д“) субјективитет, урбани и регулативни легалитет, на основу чега овакве „3Д“ јединице и јесу уствари стожери пожељног урбаног континуитета. И управо такви какви јесу, са или без зидова, они су урбаносрединска потреба и њен функционални, естетски и амбијентални део, без кога је незамислив његов плански дефинисани, регулативни и грађени оквир. То говори, да плански пејзажно-урбани објекти, који су такви какви јесу, задовољавају планске, физичке и људске потребе, и на тај начин испуњавају и као планска и грађена пунина творе пожељни и одрживи урбани континуитет и дефинишу планску урбану супстанцу, структуру и волумен. Њихови егзактно планирани капацитети и места изградње формирају и артикулишу

дефинисану градотворну структуру, иконографију и морфологију, које су засноване на имплементацији одрживих принципа екореципроцитета између високих, ниских, пејзажних и друштвених структура. Тако утемељено артикулисање „3Д“ својстава објеката пејзажне архитектуре није никакво ново научно откриће. То је само логичан излаз из лавиринта данас увржене и неодрживе „2Д“ терминологије и псеудоурбанизације, које су деценијама спекулативно-мимикријски и сасвим волшебном маргинализовале и квазистручно поништавале трећу димензију „3Д“ објеката структура и артефаката пејзажне архитектуре. Само на таквим принципима могуће је успоставити одрживи екореципроцитет, а потом релевантни, егзактни и одрживи „3Д“ систем пајзажно-архитектонско-урбаних структура, уместо досадашњег „2Д“ зеленоповршинског антисистема оваплоћеног у виртуелном „2Д“ бесмислу.

Из контекста наведених чињеница о рефлексiji корпоратократије на загађивање простора, комерцијализацију архитектуре и последичне социјалне проблеме, како у развијеним, тако и у неразвијеним и транзиционим земљама, евидентно је да савремено урбанистичко планирање дефинитивно мора направити јасан отклон од видљиво зависног балансирања између струке и спекулативне, коруптивне, једностране и неконтролисане корпоративне моћи и других локалних спекулативних политика, које су увек биле на штету струке, науке, културе, те одрживог урбаног реда, екореципроцитета, урбаног континуитета и градитељског идентитета урбаносрединског боравишта и локалне заједнице. Посебно је важно извући поуке из досадашњег увек сервилног односа градоградитеља према једностраним интересима локалне власти, затим према инвеститорском, квазипредузетничком и корпоратократском, а онда и моћном лобију коруптивне елите и њиховог неодрживог квазиурбанизма, у чему је све непосредније и све активније саучествовање архитеката као корпоративних изабраника и протагониста, али и заинтересованих и већ увелико анагажованих појединаца, па и читавих тимова као деоничара корпоративног капитала.

Значи, у овом актуелном тренутку локалних и глобалних промена, и градоградитељи морају више него икад деловати у смеру спасоносног заокрета како би благовремено и стручно доследно афирмисали екоурбанистичко планирање, затим принципе екореципроцитета између високих, ниско и пејзажно грађених физичких структура, одрживог урбаног континуитета и екоурбаног развоја. А то подразумева:

- установити савремену „3Д“ урбанистичку терминологију и законску регулативу уз потпуну елиминацију уврженог неодрживог „2Д“ планирања простора и „2Д“ зеленоповршинског антисистема,
- коначно разумети, схватити и применити, односно реафирмисати правило да „3Д“ није једнако „2Д“ и обратно, и да планирани, пројектовани и грађени „3Д“ објекти, артефакти и целине пејзажне архитектуре нису никакве „2Д“ празнине, шупљине, слободне и неизграђене површине, необјекти, стожери урбаног дисконтинуитета итд.

- да планирани, пројектовани и грађени „3Д“ објекти, артефакти и целине пејзажне архитектуре (паркови, скверови, вртови) нису природне, већ да су то пејзажно-урбане творевине, добра и ресурси,
- установити релевантни, једино могући и стручнонаучно утемељен, а то значи и одржив „3Д“ систем објеката и структура пејзажне архитектуре, уместо досадашњег варирајуће-спекулативног, виртуелног, квазистручног и неодрживог „2Д“ антисистема тобоже зелених, слободних и неизграђених површина,
- спречити садашњу експанзију псеудоурбанизације и расипничко заузимање простора над земљом, али и што пре афирмисати савремени концепт подземног урбанизма [83],
- спречити једнострано, неконтролисано, агресивно и коруптивно дејство корпоративне глобализације која безкомпромисно и безскрупулозно урушава концепт одрживог опстанка и развоја, и која је већ читаве земље и народе одвела у пропаст [84], а потом умрежити, охрабрити и оснажити антикорупцијско и антиглобалистичко деловање у функцији стварања здравијег урбаносрединског боравишта, те заштите и очувања животносрединског станишта, што је и основни услов за стварање праведнијег, моралнијег, безбеднијег и у целини бољег света.

Међутим, сложеност града због бројних и „већином завађених сила“ [85], оставља утисак да се град отима своме творцу. Зато у вези с актуелним проблемима планирања и загађивања урбаног боравишта и животног станишта, нужно је препознати снагу и нужност планирања на бази екореципроцитета између високо, ниско и пејзажно грађених „3Д“ (физичких) структура, затим препознати и афирмисати традиционална знања, духовну мудрост и снагу локалних заједница, чије умрежавање може учинити да се „тачка преокрета“ већ сутра преобрати у спасоносни заокрет ка одрживом опстанку и развоју.

НАПОМЕНЕ И ЛИТЕРАТУРА

- [1] Тошковић, Д.: Увод у просторно и урбанистичко планирање, Академска мисао, Београд 2006., стр. 68.
- [2] Тошковић, Д. (2006), Исто, стр. 3-364.
- [3] Ђеримовић Љ. В.: Одржива урбанизација и неодржива псеудоурбанизација, Савремено градитељство – научно-стручни часопис за градитељство Републике Српске, Година II, Број 04-2010., Бања Лука 2010., стр. 32. (28-38).
- [4] Ђеримовић, Љ. В.: Ефекти маргинализације и дисконтинуитета пејзажно-архитектонско-урбаних структура, Дисконтинуитет и континуитет у планирању градова (ЦД), Друштво урбаниста Београда (ДУБ), Београд 2009., стр. 154. (142-163).
- [5] Урбаносрединско боравиште јесте формирано градоградитељским оквиром људског насеља са релевантним екореципроцитетом између пејзажних, високо и ниско грађених физичких структура. У својем еволутивном развоју човек је кроз дугувечну градитељско-урбану историју, а на тај начин и деловање природних, али и дејство урбаних (артифицијелних), а последично и животних, економских, социјалних, културних, производних, безбедносних и других утицајних сила стварао, мењао и формирао урбаносрединско боравиште као посебно саздану и климом условљену градоградитељску целину и форму. А то значи, да су људске урбаносрединске, као и руралносрединске структуре у активном међусобном

односу са животносрединским стаништем, али и узајамном односу са човеком и осталим животним заједницама.

Урбано и руралносрединске системе (боравишта) карактеришу посебни нивои и облици грађених или артифицијелних целина. То су у правилу разнородни и разноврсно грађени системи, целине и артефакти који представљају уже, али градитељском руком, знањем, искуством и умећем створене оквири грађеног и обликованог простора и амбијента. Сваки од њих заузима различиту диспозицију, затим има различиту намену и функцију, па има различит физички облик и различиту величину физичког просторног обухвата или волумена. На тај начин, свако насеље као боравиште чини и представља засебну, али интегративну, компатибилну и комплементарну физичку целину под условом да унутар њега владају пропорционални односи између пејзажно, високо и ниско грађених физичких структура, и да оне као агломеративна творевина и структура не нарушавају природну равнотежу у непосредном и ширем животносрединском окружењу (станишту). Значи, неопходно је да тако грађене целине увек чине или представљају планирану, пројектовану и тако дефинисану артифицијелну и на бази екорационости саздану целину (боравиште) која је уклопљена и утеловљена у његов непосредно гравитирајући предеоно-пејзажни и шири животносредински простор станишта.

- [6] Животносрединско станиште, под овом појмовном сложеницом подразумева се Планета Земља као глобално или планетарно станиште и глобално ограничена просторна јединица за све животне заједнице. Овај глобални или планетарни облик станишта има мноштво животних типова и подтипова у којима опет као мањим просторно ограниченим јединицама са специфичним комплексом еколошких, социјалних и културних фактора егзистира људска и разне друге животне заједнице или биотопи.
- [7] Обад Шћитароци М.; Бојанић-Обад Шћитароци, Б.: Парковна архитектура као елемент слике града, Простор, Вол. 4, Број 1, Загреб 1996., стр. 86.
- [8] Добровић, Н.: Француски правилни вртови изван Француске I, Зборник Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Свеска 1., Београд, стр. 3-37.; Добровић, Н.: (1962), Француски правилни вртови изван Француске II, Зборник Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Свеска 1., Београд 1961., стр. 3-39.
- [9] Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци, Б.: (1996), Исто, стр. 80.
- [10] Бернацки, К.: Идеа парку миејскијега по року 1982, Вроцлав 2009., стр. 37.
- [11] Бернацки, К.: (2009), Исто, стр. 10-60.; Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци Б.: (1996), Исто, стр. 85.
- [12] Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци Б.: (1996), Исто, стр. 85.
- [13] Обад Шћитароци М.; Бојанић-Обад Шћитароци Б.: (1996), Исто, стр. 80.
- [14] Милошевић, В. П.; Ћеримовић, Љ. В.: Еко-град Београд – континуитет системских огрешења о одрживост, Изградња – часопис СГИТС, САС, ДзМТиФС и УУС, Година LXIV, Број 1-2 (Јануар-Фебруар), Београд 2010., стр. 52. (47-70).
- [15] Милановић, Х.: Зеленило Београда, ЈКП „Зеленило-Београд“, Београд 2006., стр. 209.
- [16] Ћеримовић, Љ. В.: Православна црквена порта као светост или профано двориште, Савремено градитељство – научно-стручни часопис за градитељство Републике Српске, Година III, Број 05-2011., Бањалука 2011., стр. 8-23.; Ћеримовић Љ. В.: Парадигма православне црквене порте као подлога за црквено-градитељска правила о њеном савременом планирању и обликовању - II део, Изградња, Број 62 (8-9 Август-Септембар), Година LXII, Београд 2008., стр. 315-338.; Ћеримовић Љ. В.: Православна црквена порта у првопрестолничкој Архиепископији Митрополије карловачке – развој и типологија облика, Докторска дисертација, Факултет техничких наука – Департман архитектура и урбанизам Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2007., стр. 15-656.
- [17] Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци, Б.: (1996), Исто, стр. 80.
- [18] Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци, Б.: (1996), Исто, стр. 80.
- [19] Zerzan, J.: End the Primitive Confusion, Chronos Publications (BM Chronos London), Лондон 2004.
- [20] Вујковић, Љ.: Пејзажна архитектура – планирање и пројектовање, Шумарски факултет, Београд 2003., стр. 27-28.
- [21] Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци, Б.: (1996), Исто, стр. 80.
- [22] Обад Шћитароци, М.; Бојанић-Обад Шћитароци, Б.: (1996), Исто, стр. 84.

- [23] Ђеримовић, Љ. В.: Урбанизација или псеудоурбанизација, Наслеђе – часопис за књижевност, језик, уметност и културу, Филолошко-уметнички факултет (ФИЛУМ) Крагујевац, Година VIII, Број 17., Крагујевац 2011., стр. 49. (39-63).
- [24] Ђеримовић, Љ. В.: Очување и заштита постојећег – данас још увек непознатог културно- парковног наслеђа у условима глобалних промена, Зборник Друге и Треће конференције о интегративној заштити, Републички завод за заштиту културно-историјског наслеђа Републике Српске, Бања Лука 2009., стр. 312. (293-326).
- [25] Ђеримовић, Љ. В.: Моћи законодавне и урбанистичке квазистручне терминологије и вице верса: Пети паркић Београд – Тротоари Сарајева – Академски парк Београд, Изградња – часопис СГИТС, САС, ДЗМТИФС и УУС, Година LXIV, Број 9-10. (Септембар-Октобар), Београд 2010., стр. 565-566. (553-570).
- [26] Ђеримовић, Љ. В.: Неприкладна стручна терминологија у књигама и законској регулативи, Изградња – часопис СГИТС, САС, ДЗМТИФС и УУС, Година LXIII, Број 3-4 (Март-Април), Београд 2009., стр. 101. (86-106).; www.arhitektura.rs
- [27] Ђеримовић, Љ. В.: (2010), Исто, Изградња, стр. 561-562. (553-570).
- [28] Стевовић, С.; Василски, Д.: Озелењавање и хидротехничко решење равних кровова и фасада у функцији еколошке равнотеже урбаних средина, Нова урбаност – интеграција дезинтеграција града?, Друштво урбаниста Београда (ДУБ), Београд 2008., стр. 219-234.
- [29] Вујковић, Љ.: (2003), Исто, стр. 26-27, 194-197.
- [30] Вујковић, Љ.: (2003), Исто, Темилошки речник, стр. 215-219.
- [31] Ђеримовић, Љ. В.: (2009), Исто, Изградња, стр. 101.
- [32] Ђукановић, З.; Лаловић, К.; Милић, А. В.; Митровић, Б. Проблеми у урбанистичком планирању зелених површина у новијим насељима у Београду, Зборник радова, Удружење инжењера Београда (УИБ), Београд 1994., стр. 25-30.
- [33] Нијман, Ј.: „The Paradigmatic City“, In Annals of the Association of American Geographers, 2000., 90. No.1., Published by: Taylor& Francis, Ltd. стр. 135-145.
- [34] Ђеримовић, Љ. В.: (2009), Исто, Изградња, стр. 92 (87-106); Ђеримовић, Љ. В.: Планско-урбанистичка и законодавна терминологија у функцији псеудоурбанизације, Нова урбаност – интеграција-дезинтеграција, Друштво урбаниста Београда, (ДУБ), Београд 2008., стр. 86 (71-94); Ђеримовић, Љ. В.: Плански документи, терминологија, легислатива, и културно- парковно наслеђе, Друштво урбаниста Београда, (ДУБ), Београд 2006., стр. 138 (133-145).
- [35] Ђеримовић, Љ. В.: Културно-парковно наслеђе као интегративни део заштите градитељске баштине и одрживог развоја, Зборник Пете конференције о интегративној заштити, Републички завод за заштиту културно-историјског наслеђа Републике Српске, Бања Лука 2010., стр. 299. (297-309). ; Ђеримовић Љ. В.: Пејзажно градитељство, Архитектура – месечник за урбанизам, архитектуру и дизајн, Асоцијација српских архитеката & Архитектонски форум, Београд & Подгорица 2011., Број 157-158 (Јануар-Фебруар), стр. 20.
- [36] Ђеримовић, Љ. В.: (2011), Исто, Наслеђе, стр. 59. (39-63); Ђеримовић Љ. В.: Псеудоурбанизација као последица законске и урбанистичке терминологије, Техника – часопис СИТС, Београд 2011., стр. 31. (27-34).
- [37] Ђеримовић, Љ. В.: (2010), Исто, Савремено градитељство, стр. 36. (28-38).
- [38] Никезић, З.: Грађена средина и архитектура, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2007., стр. 3-36.
- [39] Доксијадис, К.: Човек и град, Нолит, Београд 1982., стр. 152-161.; Ђеримовић Љ. В.: (2011), Исто, Техника, стр. 27-34.
- [40] Ђеримовић, Љ. В.: (2010), Исто, Савремено градитељство, стр. 28-38.
- [41] Ђеримовић, Љ. В.: (2010), Исто, Изградња, стр. 553-570.
- [42] Корица, Р.: Утицај урбанистичког планирања на изградњу и развој насеља на подручју Београда у послератном периоду, Урбанологија – Реализација урбанистичких планова – проблеми-методи-могућности, Београд 1999., стр. 135-157.
- [43] Бојовић, Б.: Политика земљишта као битан фактор усмеравања урбанизације у Србији, Зборник – Савремена теорија и пракса у градитељству, Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Владе Републике Српске, Архитектонско-грађевински факултет Бања Лука и други, Бања Лука 2009., стр. 181-182. (175-201).

- [44] Куртовић-Фолић, Н.: Принципи „одрживости“ и заштита градитељског наслеђа, Зборник „Насеља у Србији у 21. веку“, Косјерић, Зборник радова „Принципи и пракса одрживости у развоју насеља у Србији – 2.“, Удружење урбаниста Србије, Београд 2000., стр. 127-155.
- [45] Ђеримовић, Љ. В.; Ветмић М.: Псеудоурбанизација угрожава квалитет ваздуха у градовима и насељима Србије, Зборник радова „Квалитет заштите ваздуха 2008“, Привредна комора Србије Одбор за заштиту животне средине и одрживи развој, Београд 2008., стр. 233-247.
- [46] Делоска декларација, Настала на међународном скупу посвећеном теми: Човек и његова насеља, Делос 1968.; <http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/1514.pdf>
- [47] Нан, Е.: Постмодерни урбанизам, Орион-Арт, Београд 2004., стр. 27., 101., 125., 148., 156., 185., 216-218.
- [48] Нан, Е.: (2004), Исто, стр. 25., 185.
- [49] Кораћ, Ж.: Човек и град, Глас, Београд 1978., стр. 103-105.; Нан Е.: (2004), Исто, стр. 65., 87.
- [50] Хаџиева Мргуд, В.: Призренска, охридска и шумадијска кућа као производ анвиронман дизајна, Докторска дисертација, Универзитет у Приштини, Грађевинско архитектонски факултет, Приштина 1995., стр. 7-20.
- [51] Ley, D.: Styles of the Times: Liberal and Neo-conservative Landscapes in inner Vancouver, 1968-1986, Journal of Historical Geography 1980., No. 13(1), стр. 42-43.
- [52] Пеган, С.: Урбанизам, Архитектонски факултет, Загреб 2007., стр. 14.
- [53] Давис, D.: Late Postmodern: The End of Style, Art in America 1987., Јуни, стр. 17.
- [54] Нан, Е.: (2004), Исто, стр. 156.
- [55] Нан, Е.: (2004), Исто, стр. 217.
- [56] Нан, Е.: (2004), Исто, стр. 218.
- [57] Доксијадис, К.: (1982), Исто, стр. 152-161.
- [58] Крунић, С.: Архитектура је изгубила компас, Архитектура – месечник за урбанизам, архитектуру и дизајн, Асоцијација српских архитеката & Архитектонски форум, Београд & Подгорица 2011., Број 159-160. (Март-Април), стр. 19.
- [59] Будимир, М.: МПРИ у Грађанском рату у Хрватској, Зборник радова „Грађански рат у Хрватској 1991-1995.“, Удружење Срба из Хрватске, Београд 2005., стр. 197-199.; Ђоровић, Б.: (2010), Џон Перкинс – Економске убице глобалне империје, стр. 6. <http://www.pecat.co.rs/2010/10/ekonomске-ubice-globalne-imperije/> ; Међу најпознатије агенције и корпорације спадају: National Security Agency - NSA; Military Professional Resources Incorporated – MPRI; Blackwater; DynCorp; Kellogg, Brown and Root и др.
- [60] www.psir.org ; www.psir.org/sites/default/files/2010-11-W-finance.doc ; www.petitiononline.com:80/serwater/ ; Француске корпорације VEOLIA, SUEZ ONDEO i SAUR, данас држе 40% светског тржишта у пословима с водом – власништво над цевоводима и др.
- [61] Увек мањкава кредитна средства, државна елита задужене транзиционе или неразвијене земље без знања запослених и гласа сопственог народа, дакле најчешће самоиницијативно надокнађује продајом по нетржишним ценама на пр. нафтних извора, затим најпрофитабилнијих предузећа, водених и минералних извора и других богатстава. Тако ангажоване корпорације троше добијене кредите које су транзиционе и неразвијене земље оствариле код наведених међународних института, а онда у моменту њихове економске немоћи вешто освајају и располажу и националним вредностима тих земаља, остварујући тако још и друге разне профите и повољности. Перкинс Јохн (2007, 2009).
- [62] Perkins, J.: Hoodwinked: An Economic Hit Man Reveals Why the World Financial Markets Imploded-and What We Need to Do to Remake Them, Broadway books, New York 2009., Copyrighted Material, стр. 205-220.; http://www.amazon.com/Hoodwinked-Economic-Reveals-Financial-Imploded/dp/0307589927/ref=pd_sim_b_1#reader_0307589927
- [63] Зечевић, Д.; Радоњић, М.: „Бондстил“ се сели?, Вечерње новости 30. 03. 2011. г.; <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:324954-Bondstil-se-seli>

- [64] Perkins John у својој књизи *The Secret History of the American Empire* (2007) и *Hoodwinked* (2009) у вези с тим каже: да је „вирусни капитализам“ мутантни облик, за који он мисли да је заиста пљачкашки облик капитализма. Дакле, не ради се ни о неком економском систему, већ о једном пљачкашком походу којим се одузимају права и природна добра, природна средина и ресурси од људи и држава широм света. Тај мутантни облик капитализма патентиран је још у периоду од 70-тих година, а нарочито од 80-тих година 20. века, када су га развили и фаворизовали Ronald Regan и Milton Friedman. Његово даље протажирање и афирмацију до граница претећих нестабилности и разних облика штета наставио је Џек Велч (Jack Welch) са високо-позиционираним присталицама из Wall Street, „Goldman Saksа“ и „Citigroup-a“ умножавајући тако економске, социјалне, културне, еколошке, градоградитељске и друге облике и обрасце неиздрживости и неодрживости. Њихова системска и институционална увезаност и моћ, још увек омогућава да се у том агресивном правцу одвијају активности и догађаји, иако су они у ствари темељно супротстављени начелима одрживог опстанка и развоја. Подржани медијско-институционалном, политичком и економском инфраструктуром, поменути протагонисти и даље омогућавају да се канцерогени систем шири у недоглед. Та идеја да корпорације нису ни за шта одговорне, осим за постизање максималног профита је болесна, али то је идеја која води корпорације. То потврђује и чињеница да су водећи светски медији – новине, часописи, издавачке куће, телевизије, радио станице у власништву великих међународних корпорација. Оне контролишу медије и не плаше се да манипулишу информацијама које пружају. Зато корпоратократија представља спрегу политичке моћи и великог бизниса и та спрега неминуовно доприноси умножавању негативног еколошког наслеђа, због чега је она темељно у сукобу с интересима и начелима одрживог опстанка и развоја.
- [65] Perkins, J.: *The Secret History of the American Empire: Economic Hit Men, Jackals and the Truth about Global corruption*, A plume book 2007., Copyrighted Material, стр. 271-330., http://www.amazon.com/Secret-History-American-Empire-Corruption/dp/052595015X#reader_052595015X
- [66] Nan, E.: (2004), Исто, стр. 156.
- [67] Влашковић, З.: Затвара се Бондстил, Политика 21. 04. 2011. г., <http://www.slobodanjovanovic.org/2011/04/21/zoran-vlaskovic-zatvara-se-bondstil/> ; Највећа Америчка војна база изграђена је 1999. г. у Србији на петом километру с десне стране пута Урошевац – Косовска Витина. Изграђена је на површини од 600 хектара на приватним парцелама које су код села Сојево откупљене од Срба и Албанаца на 99 година. За изградњу утрошено 400 милиона долара. У бази је подигнуто више од 250 разних објеката, а кључни садржаји су артиљеријска и хеликоптерска база, радарски центар, девет хелиодрома, 16 великих осматрачница, тржни центар, две цркве, покривени базен, библиотека, кухиња у којој се припремало 15.000 порција дневно, интерни водовод, станица интерне телевизије, биоскоп, као и разни бункери, спортски терени, затвор (у централном делу базе) и још много тога. База је опасана са три реда великих колута бодљикаве жице на бетонским стубовима, а кроз један ред „тече“ струја. Такође, и затвор унутар базе је заштићен металним решеткама и колутовима бодљикаве жице.
- [68] Жаркић, С.: Бондстил ће заменити државу, Глас јавности 10. 02. 2008. г., <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-10-02-2008/bondstil-ce-zameniti-drzavu>
- [69] Сапн Bondsteel, пројектовао је 94. инжењеријски грађевински батаљон заједно са приватном корпорацијом Kellogg, Brown and Root, http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%D0%BF_%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB
- [70] Влашковић, З.: (2011), Исто., <http://www.slobodanjovanovic.org/2011/04/21/zoran-vlaskovic-zatvara-se-bondstil/>
- [71] Ђеримовић, Љ. В.: Псеудоурбанизација као последица законске и урбанистичке терминологије, Техника – Часопис СИТС, Број 1., Година LXVI – 2011., Београд 2011., стр. 27-34.

- [72] Perkins, J.: Hoodwinked: An Economic Hit Man Reveals Why the World Financial Markets Imploded-and What We Need to Do to Remake Them, Broadway books, New York 2009., Copyrighted Material, стр. 205-220., http://www.amazon.com/Hoodwinked-Economic-Reveals-Financial-Imploded/dp/0307589927/ref=pd_sim_b_1#reader_0307589927
* Perkins J.: The Secret History of the American Empire: Economic Hit Men, Jackals and the Truth about Global corruption, A plume book 2007., Copyrighted Material, стр. 271-330.
http://www.amazon.com/Secret-History-American-Empire-Corruption/dp/052595015X#reader_052595015X
* Ђоровић Б.: (2010), Џон Перкинс – Економске убице глобалне империје, стр. 6. <http://www.pecat.co.rs/2010/10/ekonomске-убице-глобалне-империје/>
- [73] Перкинс, Ј.: (2009), Исто, стр. 205-220.
- [74] Ђеримовић, Љ. В.: (2009), Исто, (ДУБ), стр. 148. (142-163).
- [75] Група аутора: Животна средина – интегрални део одрживог индустријског и урбаног развоја, Коришћење ресурса, одрживи развој и уређење простора, ИВ Заштита животне средине у планирању (одрживог) урбаног развоја, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Посебна издања бр. 30. (децембар 1996.), Београд 1996.
- [76] Ђеримовић, Љ. В.: Одрживост, грађена средина и климатске промене, Зборник – „Заштита животне средине у енергетици, рударству и пратећој индустрији (ЦД), Факултет за екологију и заштиту животне средине – Универзитет „Унион – Никола Тесла“ и Асоцијација геофизичара Србије, Дивчибаре 2010., стр. 300-309.
- [77] Ђеримовић, Љ. В.: Еко-урбана (не)култура угрожава квалитет ваздуха, Зборник радова, XXXV саветовање са међународним учешћем „Заштита ваздуха 2007“, Друштво за чистоћу ваздуха Србије & Привредна комора Србије, Београд 2007., стр. 183-189.
- [78] Биодиверзитет на планети Земља данас чине милиони различитих биолошких врста, које су производ 4. милијарде година еволуције. Сама реч „биодиверзитет“ спада у релативно новије појмове. Озваничена је тек 1985. године спајањем две речи „биолошки диверзитет“. На симпозијуму 1986. г. након издавања књиге BioDiversiti (Wilson 1986), чији уредник је Е.О. Wilson, генерално је прихваћено коришћење ове речи и њеног концепта.
www.panda.org/sr/
Овај појам има све већу примену у теорији и пракси, јер са биолошког и еколошког становишта на Планети Земља у другој половини 20. века приметне су локалне и глобалне климатске промене, које у последњих неколико деценија утичу на нестанак биљних и животињских врста све већом и забрињавајућом брзином. То се највише дешава због досадашњих људских експлоататорских активности, како према простору, тако и према другим природним ресурсима и вредностима на Планети Земља.
- [79] BBC SERBIAN.com, Copenhagen: без истинског договора (Петак, 18, децембар 2009.), Коришћено 04.08.2011. г. www.bbc.co.uk/serbian/news/2009/12/091218_copenhagenfri01.shtml
- [80] Ђеримовић, Љ. В.: Исто, Дивчибаре 2009., стр. 305. (300-309).
- [81] Стојков, Б.: Методе просторног планирања, Географски факултет - Универзитет у Београду, Београд 2000., стр. 106.; и http://www.greenexpeditio.org/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=30
- [82] Милутиновић, С.: Локална агенда 21: Увод у планирање одрживог развоја, Стална конференција градова и општина, Београд 2004., стр. 11-13.
- [83] Лукић, М. Савремени град и подземна градња, Изградња – Часопис СИТС, Број 3-4. (Март-Април), Година LXIII, Београд 2009., стр. 116-122.
- [84] Перкинс, Ј.: (2009), Исто, стр. 205-220.
- [85] Кара-Пешић, Ж.: Одбачен пре него што је схваћен, У Урбане форме, Jean Castex и др., Грађевинска књига, Београд 2003., стр. 7-15.